

Problem materije u filozofiji Frane Petrića*

ERNA BANIĆ-PAJNIĆ

Zagreb

UDK 1-05 Petrić, F.
1(091)(497.5)"15"
113/119(497.5)"15"
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 15. 7. 2019.
Prihvaćen: 16. 10. 2019.

Sažetak

Pitanjem materije, jednim od najintrigantnijih pitanja povijesti filozofije od antike do danas, bavi se i Frane Petrić u dva svoja najznačajnija djela: u *Peripatetičkim raspravama* i *Novoj sveopćoj filozofiji*. U izlaganju se propituje u kakvu su odnosu stavovi izloženi u *Peripatetičkim raspravama* i njegova koncepcija materije izložena u djelu *Nova sveopća filozofija*.

U *Peripatetičkim raspravama* bavi se Petrić između ostalog i pitanjem materije podvrgavajući kritici Aristotelove stavove o materiji. Za njegovu je kritiku Aristotelovih stavova i u slučaju materije odredbeno to da on Aristotelovim argumentima nastoji ukazati na proturječnost Aristotelovih stavova i neutemeljenost njegovih postavki. Tako naprimjer Aristotelovu tezu o formama – supstancijama ruši tezom da su forme zapravo ono akcidentalno, pozivajući se pritom upravo na Aristotelovu definiciju onog akcidentalnog za koju pokazuje da u potpunosti odgovara definiciji forme. U kritičkom propitivanju Aristotelovih stavova ove uspoređuje sa stavovima Aristotelovih prethodnika, napose Platona. Pritom pokazuje kako je Aristotelovo tumačenje Platonove koncepcije krivo. Tom tumačenju suprotstavlja svoju interpretaciju pojedinih mjesta iz Platonovih djela pozivajući se na platoničku tradiciju. On međutim ne iznosi svoju vlastitu sustavnu interpretaciju Platonova poimanja materije. Premda nastoji očistiti Aristotelovu koncepciju od različitih tumačenja, često i sâm u Aristotelovu filozofiju ‘učitava’ interpretacije kasnijih tumača Aristotela.

U djelu *Nova sveopća filozofija* na neki način nastavlja raspravu s predstavnicima peripatetičke tradicije u vezi s pitanjem prve materije (u *Panarchiji*), da bi onda u četvrtom dijelu *Nove sveopće filozofije*, u *Pancosmiji*, izložio svoje originalne stavove o sastavnicama tjelesnog svijeta i napose fluidu. Pritom nastoji riješiti sve

* Tekst je donekle izmijenjeno izlaganje održano u okviru međunarodnog znanstvenog skupa »Hrvatska filozofija u interakciji i kontekstu« održanog od 27. do 30. rujna 2017. na 26. *Danima Frane Petrića* u Cresu.

one poteškoće vezane uz određenje materije s kojima se suočio kritički prorađujući Aristotelove stavove u *Peripatetičkim raspravama*.

U prvih osam knjiga *Pancosmije* Petrić razrađuje pitanje prvotnih počela (*primaeva principia*) tjelesnoga svijeta. To su po njemu prostor, svjetlost, toplina i fluid ili *fluor*. Za svako od tih počela utvrđuje da je tjelesno-netjelesno. Premda sva četiri počela smatra sastavnicama tjelesnog svijeta, tvarju u pravom smislu drži fluid, koji, osim što je tjelesno-netjelesan, ima sposobnost razrjeđivanja i zgušnjavanja, skupljanja i širenja. Petrić višekratno naglašava da su od fluida, kojega određuje kao tečenje (*fluxio*), sastavljene sve stvari svijeta. Fluid je ujedno svojom neprekidnošću temelj neprekidnosti svijeta.

Premda za svijet tvrdi da je jedinstven i neprekidan, Petrić ipak ustanovljuje razlike među dijelovima. Tako i u samim prvotnim početima razlikuje stupnjeve koji odgovaraju stupnjevima bića o kojima govori u jedanaestoj knjizi *Panarchije*. I u ostalim dijelovima svijeta Petrić razlikuje stupnjeve, i to prema gustoći i rjetkoći, s tim da je ta podjela u korelaciji s podjelom stvari svijeta na tjelesnina i netjelesnina. Na temelju toga Petrić uspostavlja hijerarhiju stupnjeva u sveukupnosti koju prati i vrijednosno rangiranje. Tako, prema Petriću, što je nešto netjelesnije, to je savršenije, to je bliže Bogu. On ujedno uspostavlja hijerarhiju uzrokā, pa je najviši uzrok svega u empireju, u kojem stoluju Bog, blaženi duhovi i duše oslobođene tijela.

U drugom dijelu *Pancosmije*, točnije od dvadeset i treće knjige dalje, govori Petrić o početima tvarnoga svijeta kojega zove *hylaeus mundus*. Ta počela, koja naziva *elementa*, jesu zrak, voda i zemlja. Ti elementi predstavljaju po Petriću samo dijelove jedinstvene svjetske tvari. I oni se sastoje od prvotnih počela.

Premda zadržava tradicionalni, još od antičke filozofije ustanovljen poredak tih elemenata, u tumačenju toga dijela svijeta prisutno je i znatno odstupanje od tradicionalnog, točnije aristotelovskog tumačenja sastava svijeta.

Prema Petriću naime sami elementi tvarnoga svijeta i njihova svojstva prisutni su i u nadmjesečnom tj. nebeskom dijelu svijeta. I samo nebo prema Petriću je promjenjivo. Eter Petrić ne drži petim elementom, bitno različitim od ostalih elemenata, a vatru ne smatra posebnim elementom već je povezuje s tri eterska svijeta. Za Petrićevu je koncepciju odredbeno da nema striktno granice između dijelova tjelesnoga svijeta, pa je zapravo njegova ključna teza: »Stoga je jedno tijelo cijeli svemir, razlikujući se u sebi samo mjestima dijelova.«

U svom prikazu poretka dijelova svijeta Petrić uglavnom slijedi Zoroastrov, Hermesov i Orfejev nauk o sastavu svijeta.

Valja naglasiti da se takvom koncepcijom svijeta, u kojoj se prije svega gubi razlikovanje dvaju bitno različitih dijelova svijeta, Petrić nadovezuje na raniju platoničku tradiciju prisutnu u platoničara i ranog i kasnog srednjeg vijeka.

Ključna je Petrićeva teza ona o jedinstvenosti svijeta utemeljenoj na jedinstvenosti svjetske materije. Tezom o njezinoj tjelesno-netjelesnoj naravi dokida na razliku između netjelesnog i tjelesnog, tvarnog i netvarnog te time rješava jedan od temeljnih problema novoplatoničke filozofije – pitanje od Platona naslijeđenog horizma između onog inteligibilnog i onog tvarnog.

Iz Petrićeva određenja prvotnih počela od kojih se sastoji tjelesni svijet jasno slijedi da je ono uvjetovano poimanjem počela svega. Jednog, koje je Jedno-sve (*Un-omnia*), kako ga određuje u drugom dijelu *Nove sveopće filozofije*, u *Panarchiji*. To Jedno, Bog i samo dobro kao beskonačno moćno (*infinitipotens*) proizvodi beskonačan učinak, a taj su učinak ponajprije prvotna počela kao tjelesno-netjelesna i konačno-beskonačna.

Iz te njihove beskonačnosti proizlazi mogućnost novih oblika koje je svjetska materija uvijek spremna primiti. Tako se potvrđuje kako se izlaganje u *Pancosmiji*, izlaganje o tjelesnom svijetu, zapravo nadovezuje na ontoteologijsko izlaganje iz *Panarchije*.

Ključne riječi: materija, Frane Petrić / Franciscus Patricius, renesansna filozofija

Problem materije jedna je od tematskih konstanti cjelokupne zapadnjačke filozofije. Gotovo da nema filozofa koji na ovaj ili onaj način nije dotaknuo pitanje materije. Na temelju toga Ernan McMullin će u uvodu svoga djela *The Concept of Matter* napisati:

»Tako da je pratiti povijest pojma materije gotovo kao pratiti povijest filozofije same.«¹

Pritom termin 'materija' rabimo kao da je posve jasno što on označava. Ipak uvid u tumačenja termina koji se u povijesti zapadnjačke misli u tekstovima javlja kao 'materija' pokazat će da nema jednoznačnog određenja onoga na što se termin odnosi i da se štovije javlja pod različitim nazivima koji se često odnose i na donekle različita određenja u različitim autora. Tako se čini da ima toliko koncepcija materije koliko je autora koji tematiziraju pitanje materije.

Dovoljno je prisjetiti se Platonova određenja onoga što će kasnije u tumača njegove filozofije biti prevedeno kao materija (u Frane Petrića naprimjer), a sadržano je u njegovu pojmu *hora*, koji s čitavim nizom određenja (kao *pandehes*, ono koje sve prima, kao primateljica i majka te kao ono 'u čemu') nalazimo u njegovu dijalogu *Timej*, ili u Aristotelovu pojmu *hyle*, što će u latinskih autora prvih stoljeća biti prevedeno kao *silva*, *materies* i *materia*.

Ipak, bez obzira na razlike u određenjima, u svima njima ima nešto zajedničko, a to je ono na što najprije pomislimo kad se spomene materija. U okviru zapadnjačke misli tim se terminom uglavnom označava 'ono u čemu' i 'ono od čega'. Ta su određenja vezana poglavito uz dvojicu gore spomenutih grčkih filozofa, Platona i Aristotela, koji zapravo prvi izričito tematiziraju pitanje

¹ Ernan McMullin (ed.), *The Concept of Matter* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1963), u: »Introduction«, p. 1:

»So that to trace the story of the concept of matter is almost to trace the story of philosophy itself.«

‘materije’, obilježujući svojim stavovima čitavu povijest zapadnjačke misli sve do 17. stoljeća, kada se umjesto materije sve češće počinje rabiti termin mase.

Razlike u poimanju materije u pojedinim autora vezane su uz specifično tumačenje svijeta svakoga od njih, pa je uputno koncepciju materije svagda iščitavati iz konteksta, tj. cjelokupnog misaonog sustava autora o čijoj se koncepciji radi.

Sam termin ‘materia’ javlja se zapravo tek u tumača i prevoditeljā Platonove i Aristotelove filozofije na latinski. Rasprave vezane uz poimanje materije naročito su žive u razdoblju helenizma, kad filozofi različitih smjerova Platonovu ponešto nejasnu koncepciju jednog od počela u *Timeju*, označenog kao *hora*, pokušavaju istumačiti dovodeći ga u svezu s Aristotelovom koncepcijom materije kao *hyle*.

Pitanje materije ponovno je u fokusu filozofā na Zapadu u 12. stoljeću, kad se, zahvaljujući arapskim prijevodima djela grčkih filozofa, intenzivira interes za prirodnu filozofiju. Tome napose doprinosi interes za Kalcidijev prijevod i komentar Platonova *Timeja*, komentare kojega piše većina pripadnika škole u Chartresu, od Thierryja od Chartresa do Vilima od Conchesa. Neki od predstavnika te škole razvijaju, upravo na temelju pitanja proizašlih iz *Timeja*, vrlo zanimljive koncepcije materije. Tako Thierry, u skladu sa svojim kršćanskim uvjerenjem, drži da Bog iz ničega stvara materiju, koju čine elementi. Temelj svake promjene čini prelaženje djelića jednog elementa u drugi, što je važno istaknuti s obzirom na Petrićevo tumačenje izloženo u njegovim *Peripatetičkim raspravama*, o čemu će više biti rečeno kasnije u tekstu.² Prvotnu bezobličnu tvar (*informis materia*) naziva Thierry *yle*. Tu prvotnu tvar, kaos, čine međusobno pomiješani elementi. Uobličavanjem te bezoblične materije nastaje *materia designata*, označena materija. *Yle* određuje Thierry primarno kao *receptaculum*.

² Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV* (Basileae: Ad Perneam Lecythum, 1581).

U ovom ću se članku koristiti izdanjima i prijevodima triju svezaka *Peripatetičkih rasprava* u izdanju Instituta za filozofiju, i to:

Franciscus Patricius / Frane Petrić, *Discussionum peripateticarum tomus secundus / Peripatetičke rasprave: svezak drugi*, preveo Luka Boršić, priredili Erna Banić-Pajnić, Luka Boršić i Mihaela Girardi-Karšulin (Zagreb: Institut za filozofiju, 2013);

Franciscus Patricius / Frane Petrić, *Discussionum peripateticarum tomus tertius / Peripatetičke rasprave: svezak treći*, preveli Tomislav Čepulić i Mihaela Girardi-Karšulin, uredile Mihaela Girardi-Karšulin i Olga Perić (Zagreb: Institut za filozofiju, 2009);

Franciscus Patricius / Frane Petrić, *Discussionum peripateticarum tomus quartus / Peripatetičke rasprave: svezak četvrti*, preveli Mihaela Girardi-Karšulin i Ivan Kapec, priredili Mihaela Girardi-Karšulin, Ivica Martinović i Olga Perić (Zagreb: Institut za filozofiju, 2012).

Nadalje u bilješkama: Patricius, *Discussiones peripateticae* II (2013); Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2009); Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012).

Pozivajući se na drevne filozofe Thierry drži da je prvotna materija vlaga (*humor*).³ Potom na primjerima biljaka i minerala pokazuje kako zapravo sve, pa i zvijezde, proizlazi iz te vlage. Materija ima postojanje iz božanske prisutnosti,⁴ a božanstvo je jedno i posvudašnje. To je jednota koja je forma bivanja svega što jest.⁵ Svjetsku materiju, prema Thierryju, oživljava ono što Platon zove *anima mundi*, svjetska duša, koja je u nekih kršćanskih autora prepoznata kao Duh Sveti.⁶ Valja napomenuti da u djelu *Commentum super Boethii librum De Trinitate* Thierry ističe kako Platon smatra da je materija nešto između ničega i nečega, a da Aristotel materiju zove *netjelesnim tijelom*,⁷ što je, kako će biti vidljivo iz daljnjeg teksta, i prema Petriću temeljno određenje (pra)počelâ tjelesnoga svijeta.

Vilim od Conchesa (Guillaume de Conches), još jedan značajni predstavnik škole u Chartresu, u svom djelu *Philosophia mundi*⁸ kritički prorađuje različite stavove vezane za sastav tvarnoga svijeta, osvrćući se poglavito na stavove Konstantina Afričkog.⁹ Vilim se s tim stavovima uglavnom slaže i stoga ih izlaže ekstenzivno. Prema toj koncepciji valja razlikovati četiri elementa, koji ustvari nisu pravi elementi jer su složeni od 'pravih' elementarnih dijelova tvari, a to su

³ Thierry de Chartres, *De sex dierum operibus*, c. 28, p. 567:

»Tum etiam quod in priscis philosophis habetur quod humor creandis rebus maxima et principalis materia existit.«

⁴ Thierry de Chartres, *De sex dierum operibus*, c. 31, p. 569: »ipsa materia ex presentia divinitatis habeat existere«.

⁵ Thierry de Chartres, *De sex dierum operibus*, c. 31, p. 569: »Vnde deus totus et essentialiter ubique esse vere perhibetur. Vnitus igitur singulis rebus forma essendi est. Vnde vere dicitur: omne quod est ideo est quia unum est.«

⁶ Thierry de Chartres, *De sex dierum operibus*, c. 27, p. 567: »Plato vero in *Timaeo* spiritum mundi animam vocat. <...> Christiani vero illud idem Spiritum sanctum appellant.«

⁷ Thierry de Chartres, *Commentum super Boethii librum De Trinitate* II, c. 27, p. 76:

»Bene igitur Plato materiam inter nullam et aliquam esse dicit substantiam. <...> Aristotiles vero materiam appellat corpus incorporeum: *corpus* ideo quia corpus fieri potest, *incorporeum* quia corpus actu non est et forma caret quantum in se est.«

Kosopisom istaknula Erna Banić-Pajnić.

⁸ William of Conches, *Philosophia mundi*, Liber primus, »XXII. De elementis«, u: The Latin Library, <https://www.thelatinlibrary.com/wmconchesphil.html>:

»Elementum ergo, ut ait Constantinus in Pantegni, est simpla et minima pars alicuius corporis simpla ad qualitatem, minima ad quantitatem; <...>«

⁹ Pretpostavlja se da je Constantinus Africanus rođen u Kartagi; zna se da je umro prije 1098./1099. kod Monte Cassina; djelovao je kao liječnik na Schola Medica Salernitana, prešao je na kršćanstvo i posljednje godine života proveo je kao benediktinski redovnik u samostanu Monte Casino. Prevodio je djela arapskih autora koja su predstavljala temeljnu medicinsku literaturu sve do 17. stoljeća. Većina njegovih djela objavljena je u 16. st. Jedan je od najcitiranijih autora u predstavnika škole u Chartresu.

*simplae et minimae particulae, quibus haec quattuor [sc. elementa] constant.*¹⁰ Ti se 'pravi' elementi ne vide, već se dokučuju razludžbom.¹¹ Ti su pravi elementi »topli i hladni, vlažni i suhi djelići; hladni i vlažni čine vodu, topli i vlažni zrak, topli i suhi vatru.«¹² Elementi zemlja, vatra, voda i zrak sastavljeni su iz tih »jednostavnih i najmanjih čestica« (*simplae et minimae particulae*). Vilim dakle razlikuje te prave elemente kao *elementa* od elemenata koji su od njih sastavljeni, a koje zove *elementata*. Prave elemente Konstantin Afrički prema Vilimu naziva i »prvim počelima« (*prima principia*).¹³

Pitanje materije nije izgubilo na aktualnosti ni u renesansi, pa je i to jedno od pitanja kojim se intenzivno bavi većina renesansnih filozofa. Među njima je i Frane Petrić. Do Petrića pojam materije ima već bogatu povijest, koju je nužno poznavati kako bismo mogli razumjeti njegova određenja materije i na temelju toga procijeniti izvornost ili neizvornost njegove koncepcije.

Pitanje materije tematizira Petrić najprije u svojem djelu *Discussiones peripateticae* (*Peripatetičke rasprave*), u kojima kritički prorađuje ne samo Aristotelovu filozofiju već i cjelokupnu tradiciju peripatetizma. U *Peripatetičkim raspravama* ističe kako gotovo da nema termina koji se češće pojavljuje u Aristotelovoj prirodnoj filozofiji i metafizici od termina materije.¹⁴

Osim u tome svome opsežnom djelu u kojem se fokusira na peripatetičku tradiciju Petrić se problemom materije bavi i u svojem glavnome djelu *Nova de universis philosophia*. U literaturi o Petriću dosad je često bilo isticano kako

¹⁰ William of Conches, *Philosophia mundi*, Liber primus, »XXII. De elementis«.

¹¹ William of Conches, *Philosophia mundi*, Liber primus, »XXII. De elementis«:

»Quae elementa numquam videntur, sed ratione divisionis intelliguntur.«

¹² William of Conches, *Philosophia mundi*, Liber primus, »XXII. De elementis«:

»Cum ergo illae simplae et minimae particulae elementa sint quae est frigida et sicca, terra est; quae frigida et humida, aqua est, quae calida et humida, aer est; quae calida et sicca, ignis est.«

¹³ William of Conches, *Philosophia mundi*, Liber primus, »XXII. De elementis«:

»Et quia ista sententia vera est nec auctoritati Constantini contraria, qualiter cum illa stare possit, exponamus: Constantinus igitur ut physicus de naturis corporum tractans simplices illorum et minimas particulas elementa quasi prima principia vocavit; <...>«.

Uvid u koncepciju materije u autora iz Chartresa te onu koju zastupa Petrić pokazuje da postoji slaganje u mnogo pogleda napose sa stavovima koje je u svojim djelima izložio Thierry od Chartresa. Bilo bi izuzetno korisno jednom detaljnijom analizom Petrićevih tekstova istražiti eventualne poveznice između Petrića i te šartrovske tradicije. Koliko mi je poznato, Petrić ne navodi niti se poziva izričito na nekoga od predstavnika škole u Chartresu. No Marsilio Ficino, na čije se filozofijske stavove Petrić često poziva, poznao je tu tradiciju i navodio stavove nekih njezinih predstavnika. Uostalom, prije renesansnih, upravo Ficinovih prijevoda Platonovih djela kojima je iniciran renesansni (novo)platonizam, škola u Chartresu je jedina, nakon predstavnika novoplatoničke škole, njegovala platonički smjer filozofiranja, i to u prvoj polovici 12. stoljeća.

¹⁴ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 145.

je kritika Aristotelovih stavova provedena u *Peripatetičkim raspravama* bila pretpostavka za formuliranje njegovih vlastitih stavova o pojedinim filozofskim pitanjima izloženima u *Novoj sveopćoj filozofiji*, pa nas ovdje primarno zanima je li i, ako jest, koliko je kritika Aristotelovih stavova o materiji u *Peripatetičkim raspravama* utjecala na uobličenje njegove vlastite koncepcije izložene u *Novoj sveopćoj filozofiji*, točnije u njezinom četvrtom dijelu, u *Pancosmiji*.

Petrić o materiji u drugom svesku Peripatetičkih rasprava

Pitanjem materije bavi se Petrić u drugom svesku *Peripatetičkih rasprava* u kojem prorađuje slaganje Aristotela sa stavovima njegovih prethodnika odnosno sa stavovima starih u naucima o prirodi, što završava Petrićevim zaključkom o Aristotelovoj neoriginalnosti. Da bi dokazao tu neoriginalnost, u tom drugom svesku Petrić se osvrće na neke ključne teme Aristotelove filozofije uspoređujući ih s tezama prethodnika.

Jedna od tih tema jest i pitanje materije. Tim se pitanjem Petrić bavi napose u šestoj knjizi drugoga sveska *Peripatetičkih rasprava*. On ističe kako je Aristotel kao prvi od principa postavio *hyle*, što on na latinski prevodi s *materia*, navodeći kako Aristotel to počelo naziva još i podmetom, podmetnutom naravi, pod-metnutom supstancijom, onim 'iz čega' te naravlju. Na samom početku govora o materiji ističe da Aristotel razlikuje sveopću prvotnu materiju (*materia prima*), koja je bezoblična i primateljica oblika (*formarum receptrix*), od drugotne materije (*materia secunda*). Prorađuje zatim mnoga određenja prvotne materije što ih nalazi na različitim mjestima Aristotelovih djela, pri čemu je značajno da navodi i mjesto iz Aristotelu kroz srednji vijek pogrešno pripisivane *Teologije*.¹⁵

¹⁵ O Aristotelovoj *Teologiji* piše Petrić već u prvom svesku svojih *Peripatetičkih rasprava*. Ondje iznosi nekoliko razloga zbog kojih Aristotel ne bi mogao biti autor *Teologije*. Prema Petriću autor je morao biti neki »Platonov slušač«.

Usp. Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus I* (1581), Liber 3, p. 26: »<...> Aristotelis non esse, ipso statim initio produnt; nam ibi metaphysica appellantur et res tractandae proponuntur longe ab Aristotelica reliqua philosophia dissidentes. <...> Videtur attamen eorum librorum author Platonis auditor fuisse, <...>«.

Poslije u dodacima *Nove sveopće filozofije*, u kojima donosi latinski prijevod *Teologije*, o Aristotelovu autorstvu toga spisa piše ponešto drukčije. Premda i dalje sumnjičav u pogledu Aristotelova autorstva, u skladu sa svojim videnjem odnosa Platona i Aristotela koje ovdje iznosi, prihvaća Aristotelovo autorstvo tvrdeći da je Aristotel, koji je kao mlad slušao Platonova tajna predavanja za izabrane, tek u starosti shvatio vrijednost tih predavanja i zapisao ih, pa je tako nastao spis *Theologia*.

Mystica Aegyptiorum et Chaldaeorum, à Platone voce tradita, ab Aristotele excepta et conscripta philosophia. Ingens Divinae sapientiae thesaurus (Ferrariae: Ex Typographia Benedicti

Htijući ispitati u kakvom su odnosu ta Aristotelova određenja spram onoga što o materiji pišu prethodnici, Petrić navodi ponajprije mjesta iz *Timeja* na kojima Platon, prema Petriću, govori o materiji:

»Ovaj [sc. Platon] u *Timeju* govori o materiji, i to svojim (kako je dotični učenik primijetio) polupjesničkim riječima koje ipak iznose iste misli, i to mnoge.«¹⁶

Ona je prema Platonu primarno prihvatiteljica (*susceptaculum*) i hraniteljica (*nutrix*), podmet i uzrok (*causa*) cjelokupnog nastajanja. Ona je ono sveprihvaćajuće (*pandehes*).

Petrić navodi još Platonova određenja materije kao vječne, bezoblične, majke, trpne, nevidljive, kao onoga što se dohvaća 'nepravim zaključivanjem' (*ratiocinio notho*), pri čemu u latinskom zadržava grčki termin.¹⁷ Valja pripomenuti kako će sva nabrojena određenja ponoviti i u četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava*.

Petrić međutim drži da Platonovi stavovi o materiji nisu originalni, već preuzeti od Timeja Lokranina. On štoviše tvrdi da je Platon taj nauk 'prepisao' (*excerpsit*) iz Timejeve knjižice *De anima mundi / O duši svijeta*.¹⁸ Da bi to

Mammarelli, 1591), sedma folijacija u: *Nova de universis philosophia*, p. 2.

U hrvatskom prijevodu:

»Ali vjerojatno je on [sc. Aristotel], nakon što je napisao knjige o prirodi, nebu, duši i metafizici (on ih kao ranije pisane navodi u mističkoj filozofiji) kao starac <...> i kad je nestala mržnja, zapisao govore o božanskim stvarima koje on sam [sc. Platon] nije napisao, što se, kako kaže Platon, dogodilo i s drugima koji su ga slušali.«

O tome vidi i: Erna Banić-Pajnić, »Značajke platonizma u Hermana Dalmatina i Frane Petrića«, u: *Hrvatska filozofija i znanost: jučer, danas, sutra. Zbornik radova sa znanstvenih skupova projekta Hrvatska filozofija i znanost u europskom kontekstu između 12. i 20. stoljeća* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2019), pp. 1–18, na p. 11.

O mjestu iz *Teologije* na kojem govori o materiji usp. Patricius, *Discussiones peripateticae* II (2013), Liber 6, p. 306:

»Sed quotcunque numero multa, materiam habent.«

U hrvatskom prijevodu, na p. 307: »No, koliko god stvari mnogobrojne, one imaju materiju.«

¹⁶ Patricius, *Discussiones peripateticae* II (2013), Liber 6, p. 306:

»Is in *Timaeo* de materia loquitur, suis quidem (ut discipulus iste animadvertit) semipoeticis verbis, eisdem tamen sententias plerasque referentibus.«

¹⁷ Hrvatski prijevod na p. 307.

U Platona *notho logismo*, *Timej* 52b.

Usp. Patricius, *Discussiones peripateticae* II (2013), Liber 6, p. 310:

»Et mox: *Materia vero feminae et matris*. Quae utraque Aristoteles, Plato alterum usurpavit, uti etiam. *Materiam vero ratiocinio notho, eo quod non secundum rectum intelligit, sed per analogiam*.«

¹⁸ Timeja Platon spominje u svom *Timeju* navodeći štire podatke o njegovu životu; Timej Lokranin pojavljuje se kao sugovornik i u Platonovu dijalogu *Kritija*. Ciceron ga spominje kao

potkrijepio, navodi mjesto iz toga Lokraninova spisa, na kojem ovaj za treće počelo rabi termin *hyle* (po Petriću *hyla*), a za koji znamo da ga u Platona nema.¹⁹ Iz toga je vidljivo da se Petrić u ovom izlaganju o materiji poziva na djelo Pseudo-Timeja koji Platonovu *hora* dovodi u svezu s Aristotelovom *hyle*. Ističe pritom kako je sličan nauk o materiji zastupao i Okel Lukanac, također pitagorovac, držeći je prije svega onim što potencijalno sadrži sve prije nastajanja.²⁰ Prema Petriću je dakle Aristotel nauk o prvotnoj materiji preuzeo od pitagorovaca.

Iz činjenice da Petrić Platonov nauk izvodi iz nauka Timeja Lokranina jasno proizlazi da je uvjeren kako i Platon preuzima pitagorovska učenja koja utječu na njegovo zaključivanje o Platonovu nauku o materiji, s obzirom na to da je Timej Lokranin bio pitagorovac. No mnogo je značajnije to što Platonu pripisuje stav o potencijalnosti prvotne materije izvodeći ga iz stavova Timeja Lokranina, koji je Platonovu *hora* povezivao s Aristotelovom *hyle*, i Okela Lukanca, također pitagorovca, koji je tvrdio: »Potencijalno je, dakle, sve u ovom [sc. tijelu] prije nastajanja.«²¹ Jasno je da je u te stavove učitano već mnogo od Aristotelova nauka o *hyle*. Petrić dakle interpretira Platonove i Aristotelove stavove o materiji iz kasnijih interpretacija dvojice filozofa u kojima su već u tumačenju Platonove *hora* utkana Aristotelova određenja materije.

Na temelju toga postavlja se pitanje koliko Petrić zapravo dobro poznaje Platonova *Timeja*, bez obzira na to što navodi mjesta iz tog dijaloga. Valja ipak napomenuti da Petrić tezu o tome da je materija sve mogućnošću (*omnia esse potentia*) pripisuje više peripatetičarima negoli samom Aristotelu.²²

Petrić navodi još jedan atribut materije o kojem i Aristotel govori na jednom mjestu, naime govori o materiji kao ružnoj i zloj. To mu služi da bi potkrijepio

Platonova bliskog druga. S obzirom na nauk o materiji koji navodi Petrić te na djelo na koje se poziva najvjerojatnije se radi o Pseudo-Timeju koji je, kako se pretpostavlja, živio u drugom, odnosno prvom stoljeću pr. Kr. i napisao djelo *Peri physios kosmou kai psykhes* od kojega su se sačuvali samo fragmenti.

Usp. H. Diels, *Predsokratovci. Fragmenti* I, p. 386:

»Navodni predložak Platonov (usp. I, 398, 16) koji je došao do nas među Platonovim rukopisima, krivotvoren spis Timeja Lokranina *O duši, kozmosu i prirodi*.«

¹⁹ Patricius, *Discussiones peripateticae* II (2013), Liber 6, pp. 306 i 308:

»Et in hac potentia eam permanere docet in his: *Ex sua enim omnino non recedit potentia*.« Isto tvrdi i u: Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 257.

²⁰ Patricius, *Discussiones peripateticae* II (2013), Liber 6, p. 311.

²¹ Patricius, *Discussiones peripateticae* II (2013), Liber 6, p. 311.

²² Patricius, *Discussiones peripateticae* II (2013), Liber 6, pp. 311 i 313:

»S toga su mjesta, možda više peripatetičari nego Aristotel, preuzeli da je materija potencijalnost.«

tezu kako je Aristotel neka učenja o materiji preuzeo od Zoroastra.²³ I to je nauk koji je Petrić mogao naći u autorā prvih stoljeća (npr. u Numenija, Kalcidija itd.), tumača Platonove filozofije.

Čitavo izlaganje u šestoj knjizi drugoga sveska *Peripatetičkih rasprava* Petriću služi da pokaže kako je »Aristotel suglasan sa starima glede same materije te svih njezinih uvjeta i atributa; i nema među njima nikakva neslaganja«. ²⁴ U razradi pitanja određenja materije njemu je očito primarno stalo do toga da, ukazujući na to da je Aristotel većinu stavova preuzeo od prethodnikā, pokaže njegovu neoriginalnost.

Petrić o materiji u trećem svesku Peripatetičkih rasprava

U šestoj knjizi trećeg sveska *Peripatetičkih rasprava*, u kojem se bavi pitanjem neslaganja Aristotela s prethodnicima, Petrić piše o Aristotelovu suprotstavljanju Platonu u fiziologiji. On ponajprije tvrdi kako Aristotel *pogrešno* interpretira Platona. Kao primjer navodi Aristotelovo navođenje velikog i malog kao »Platonovih počela«, pri čemu se Aristotel pozivao na Platonova *nepisana učenja* na koja su se, osim njega, pozivali slušači i tumači Platonova nauka Heraklid i Hestijej.

Petrić tvrdi da tog nauka o velikom i malom kao počelima nema nigdje u Platonovim knjigama.²⁵ On izričito razlikuje ono što je Platon iznosio u predavanjima »u zagonetci« od onoga što je o prirodnim počelima napisao, naglašavajući kako je svoj nauk o počelima Platon iznio u *Timeju*, a ondje nigdje ne govori o velikom i malom, ali zato govori »mnogo o materiji«. ²⁶ Dakle u vezi s Platonovim stavom o pitanju materije mjerodavnim drži tekst *Timeja*.

Pozivajući se na Aristotelova djela *O elementima* i *O nastajanju i propadanju*, Petrić zatim propituje Aristotelovo tumačenje Platonova nauka o elementima i njegova odnosa spram nauka o materiji te konstatira kako je Aristotelovo pobijanje Platonova nauka *detorta* (u korištenom izdanju *Peripatetičkih rasprava* prevedeno kao 'uvrnuto').²⁷

²³ Patricius, *Discussiones peripateticae* II (2013), Liber 6, p. 314:

»Zoroaster vero Lino etiam plusquam DCCC annis vetustior malam quoque vocavit: *Et malae materiae germina*.«

²⁴ Patricius, *Discussiones peripateticae* II (2013), Liber 6, p. 315.

²⁵ Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 243:

»a ta se <misao> [sc. o velikom i malom kao počelima] nigdje ne nalazi u knjigama koje su do nas došle, a koje su sve potpune, osim *Fileba*, *Minosa* i *Kritije*, <...>«.

²⁶ Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 242: »multa de materia docuit«.

²⁷ Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 247.

Prelazi potom na drugi dio *Timeja*,²⁸ onaj naime u kojem Platon započinje raspravu o počelu ispočetka, a kojega Petrić određuje kao »raspravu o materiji« (*tractatio de materia*). Navodi pritom iscrpno sva određenja 'materije', »te teške i tamne vrste« (*ardua et obscura species*) iz *Timeja*,²⁹ priznajući kako je sve što je vezano uz materiju u Platona rečeno »nedovoljno jasno«.³⁰

Ističe napose određenje materije kao *prihvatišta* (*susceptaculum*) ili *dojilje* (*nutrix*) svakog nastajanja, kao odvojene od elemenata, ali i od svih formi stvari te kao onoga 'u čemu' nešto nastaje. Pritom je jasno da misli na prvu materiju te da je određuje terminima kojima Platon određuje *hora*. No u ovom dijelu teksta Petrić još ne spominje *hora*. O tome će raspravljati tek u drugom dijelu šeste knjige *Peripatetičkih rasprava* propitujući odnos materije i umještanja (*regio*).

Ukazujući na Aristotelovo pogrešno razumijevanje Platonovih određenja te 'materije' konstatira kako je po Platonu prva materija »nevidljiva neka vrsta i bez oblika koja sve prihvaća«.³¹ Kritici podvrgava i Aristotelovo tumačenje prema kojemu bi iz te materije nastajali elementi. Ona je, prema Platonu, odvojena i od elemenata i od »svih formi stvari, kad sve i odlazeće i dolazeće prihvaća i otpušta«, ističe Petrić.³²

Pritom valja istaknuti kako Petrić ne analizira, tj. ne komentira izravno Platonov tekst, već se kritički osvrće na Aristotelovo tumačenje pojedinih Platonovih stavova o materiji opaskama poput: »Nije također istinito ni ono što kaže <...>« Tek potom, obrazlažući kritiku, iznosi svoje tumačenje dotičnog mjesta iz Platonova *Timeja*.

Naročito je zanimljiv drugi dio šeste knjige u kojoj Petrić prelazi na Platonovo izlaganje u *Timeju o hora*. To je bio predmet mnogih rasprava kako među Platonovim sljedbenicima, tako i među filozofima drugih škola nakon njega. Moglo bi se reći da je to i danas istraživačima Platonove misli najintrigantniji dio Platonova dijaloga.

Petrić se napose osvrće na Aristotelovo tumačenje Platonove *hora* izloženo u četvrtoj knjizi *Fizike*, a prema kojem Platon poistovjećuje materiju i umještanje (termin koji Petrić rabi jest *regio*),³³ ističući kako je to pogrešna interpretacija. Aristotel naime tvrdi da su mjesto i umještanje isto (*susceptivum et regionem*

²⁸ Platon, *Timej* 48a.

²⁹ Platon, *Timej* 49a.

³⁰ Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 249:

»To je doista, da se prizna Aristotelu, nedovoljno jasno rečeno.«

³¹ Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 254:

»*Invisibilem quandam speciem et informem, omnium susceptivam.*«

³² Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 251.

³³ Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 276.

unum et idem), a to je po Petriću krivo. On osporava Aristotelovo tumačenje prema kojem bi *hora* bila umještanje tijela, ističući da valja striktno razlikovati prihvatilište formi od prihvatilišta tijela. Materija kao *hora*, taj *tertium genus* prema Platonu, »teška i tamna vrsta« (*ardua et obscura species*), jest prihvatilište, ali formā, a ne onog složenog iz materije i forme, dakle nije prostor u smislu onoga što umješta tijela, ističe Petrić. *Hora*, prema Petriću, naprosto nije mjesto tijela:

»No potpuno je drugo reći: mjesto formi i mjesto tijelā.«³⁴

U tome on slijedi Platona³⁵ koji tvrdi kako je nužno »da je svako biće u nekome mjestu i zauzima neki prostor« (*en tini topo kai katehon horan tina*), dakle razlikuje mjesto – *topos* i prostor – *hora*.³⁶ *Hora* je ukratko ono u čemu nešto nastaje i taj treći rod, pored onoga što je uvijek isto, paradigme i otiska (*imitatio*), prema Platonu postoji uvijek pružajući »sjedište svemu što god nastaje, neosjetilno dohvatljiv nekim jedva vjerojatnim, nelegitimnim mišljenjem« (*notho logismo*, latinski *ratiocinio notho*).³⁷ »To je prihvatilište svakog rađanja kao dojilja«, sjedište svega. Platon taj treći rod uspoređuje s majkom i majkom prihvatilištem.

Petrić na tom mjestu, kako vidimo, ponavlja određenja materije koja je naveo na početku šeste knjige prvoga sveska *Peripatetičkih rasprava*, ovaj put izričito govoreći o materiji kao *hora*. On izričito kaže: »Materiju je, dakle, nazvao [sc. Platon] *hora*, umještanjem <...>«,³⁸ povezujući pritom *hora* s ranijim određenjima materije: prihvatilište, majka, sjedište.

U istoj knjizi raspravlja još o Aristotelovu krivom tumačenju odnosa duše i elemenata u *Timeju*. Petrić tvrdi kako Platon ne tvori, tj. ne sastavlja dušu od elemenata, kako to tumači Aristotel, već mu je duša sveukupnosti sastavljena iz djeljivog i nedjeljivog, istog i različitog te zaključuje kako ni Filopon ni

³⁴ Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 276:

»Sed longe alius dicere est locum formarum et locum corporum.«

³⁵ Platon, *Timej* 52b.

³⁶ Usp. Damir Barbarić, *Skladba svijeta. Platonov Timej* (Zagreb: Matica hrvatska, 2017), p. 139.

Nadalje u bilješkama: Barbarić, *Skladba svijeta* (2017); Platon, *Timej* (2017).

³⁷ Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 277 na hrvatskom, p. 276, 9–10 na latinskom.

³⁸ Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 276:

»Materiam ergo *horan*, *regionem* appellavit ea significatione, quam expressit per susceptaculum, matrem, sedem non corporum, sed formarum generabilium, non aliter sane, quam postea Aristoteles.«

Na hrvatskom, na p. 277.

Simplicije,³⁹ čija djela Petrić dobro poznaje, ne tumače ispravno Platonova *Timeja*.

Ono što možemo zaključiti iz Petrićeva izlaganja o materiji u šestoj knjizi drugoga sveska *Peripatetičkih rasprava* jest da u prvom dijelu knjige govori o materiji, kojoj je prema njemu izričito posvećen drugi dio *Timeja*, ne spominjući pritom pojam *hora*, da bi tek potkraj knjige tematizirao pitanje o *hora*, koju tada poistovjećuje s materijom, kao primarno onim 'u čemu' nešto nastaje, prihvatilištem (*susceptaculum*).

Pritom ne tematizira pitanje odnosa između različitih Platonovih određenja te treće vrste ni njezin odnos spram Aristotelova određenja materije kao *hyle*. On naprosto nabraja sva Platonova određenja trećeg počela, da bi ih na kraju spojio u *hora* koju izjednačuje s materijom.

U trećem se svesku Petrić uglavnom fokusira na osporavanje Aristotelova tumačenja Platonovih stavova iz *Timeja*, navodeći vlastita tumačenja Platonovih stavova koja smatra ispravnima. Iz Petrićevih se interpretacija dijelova Platonova teksta vezanih uz materiju ne da iščitati cjelovito tumačenje pojma *hora*, odnosno Platonove koncepcije onoga što on naziva materijom, premda se radi o jednom od temeljnih i ujedno najintragantnijih pojmova Platonove filozofije. Iz teksta je očito kako je Petriću ovdje primarno stalo do toga da pokaže kako je Aristotel krivo interpretirao Platonove stavove.

Petrić o materiji u četvrtom svesku Peripatetičkih rasprava

Od šturih kritičkih opaski o Aristotelovu pogrešnu tumačenju Platonova određenja materije u šestoj knjizi trećega sveska *Peripatetičkih rasprava* mnogo je značajnije ono što Petrić o materiji iznosi u četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava* u kojemu se kritički osvrće na Aristotelove stavove u prirodnoj filozofiji, ističući kako je toj tematici Aristotel posvetio pedeset i dvije knjige. U tom se svesku Petrić bavi samom Aristotelovom filozofijom, ali i opet tako da njegove stavove o prirodnim stvarima uspoređuje sa stavovima prethodnikā. U prvoj knjizi toga sveska Petrić prorađuje Aristotelove teze o počelima (*de principiis*), držeći da je Aristotel upravo u razradu pitanja o počelima uložio najviše truda. Podrobnije se bavi s osam Aristotelovih teza o počelima. Tu on prije svega dovodi u pitanje konsistentnost Aristotelovih stavova o počelima, uspoređujući, doista pretjeranom pedanterijom,⁴⁰ mjesta na kojima Aristotel

³⁹ Patricius, *Discussiones peripateticae* III (2012), Liber 6, p. 279:

»Niti Simplicije povodom tog Aristotelova mjesta niti Filopon ne istražuju i ne tumače ispravno misao *Timeja*.«

⁴⁰ Tako između ostaloga Petrić zamjera Aristotelu to što stavove o počelima iz *Metafizike* ponavlja u *Fizici*.

određuje počela. Prije svega Aristotelu predbacuje da, razrađujući pitanje počela, najprije striktno razlikuje fiziku i metafiziku, a onda ipak u *Metafizici* mnogo više govori o počelima prirodnih stvari nego u *Fizici*. Nakon što je kritički proradio definicije počela, zaključuje:

»Niječu se Aristotelova počela, a potvrđuju <počela> starih.«⁴¹

Po Petriću su učenja starih o počelima bila bolja od Aristotelovih.

U daljnjem tekstu on nastavlja potragu za *istinitim* počelima, preispitujući ponajprije pitanje jesu li takva počela ona koja je postavio Aristotel, naime materija, lišenost i forma. Nakon zaključka kako je »bilo besmisleno kao počelo stvari postaviti ne-nužnu lišenost«, prelazi Petrić u istoj knjizi na razmatranje forme i materije kao počela, i to najprije kao počela kretanja. Potom preispituje određenja supstancijalne i akcidentalne te propadljive i nepropadljive forme pitajući koja je od njih počelo prirodnih stvari.

Preispituje zatim utemeljenost Aristotelova stava po kojem je forma više narav (*natura*) i više supstancija nego materija.⁴² Polazi prije svega od trećeg poglavlja sedme knjige *Metafizike* u kojem stoji:

»Najviše se pak čini da je supstancija prvi subjekt. Takav se na neki način zove materija, na drugi način forma, a na treći ono što je iz njih. Zovem materijom npr. mjed, formom oblik ideje, ono iz njih pak cijeli kip; stoga, ako je forma prije materije i više biće, bit će i prije onoga što je iz obje.«⁴³

Petrić se ponajprije pita o značenju onog »prije« i »više biće« u Aristotela. Dovodeći u pitanje Aristotelov stav, naveden na više mjesta u *Metafizici*,⁴⁴ po kojem je forma više narav, više biće i prije nego materija, preispituje posebno svaku od tih tvrdnji.

»Više« prema Petriću označava savršenstvo (*perfectio*) ili jakost (*intensio*) ili trajanje (*duratio*). On tvrdi da se u odnosu na ta tri aspekta ni na koji način ne može tvrditi za formu da je »više« bivstvo od materije. Aristotelovim stavovima suprotstavlja onda svoje prema kojima je materija više supstancija od forme:

»Materija je, naime, uzrok da forma jest, a nije forma uzrok da materija jest.«⁴⁵

Materija jest aktualno, tvrdi on, i savršenije je biće od forme.

⁴¹ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 1, p. 67, u rubnom podnaslovu.

⁴² Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 2, p. 113.

⁴³ Usp. Aristotelov navod u: Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 2, pp. 116–117.

⁴⁴ Navodi mjesto iz *Metaph.* VII, 3; VII, 7.

⁴⁵ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 2, p. 119.

I prema savršenstvu i prema 'prije' i prema 'aktualno', dakle prosuđujući prema sva tri aspekta, Petrić će zaključiti kako je materija »više biće« (*mallon on, magis ens*) od forme. Materija je vječna, a forma je ono što joj pridolazi i iz nje odlazi.

Pozivajući se na tumačenja Aristotelovih tumača Aleksandra i Galena, Petrić tvrdi da su sve forme osim prvih zapravo akcidentalne. One su prolazne. Materija je ono što ostaje, ono što jest po sebi (*substat per se*). Ona je jedna, a pridolaze joj mnoge forme. Ona je vječna, a forme se u njoj realiziraju. Materija je ono što pred-leži svemu, nepropadljiva. Pozivajući se na Aristotelova određenja pokazuje da definicija onog akcidentalnog zapravo u potpunosti odgovara određenju forme. Materiji kao pod-metku istovremeno pridolaze mnoge forme koje se u tom podmetku na neki način slažu jedne na druge. Tako joj najprije pridolaze forma elemenata, potom forma pomiješanog, forma kamena ili metala, pa forma živog, životinje i napokon čovjeka. Sve te forme pridolaze prvoj materiji.

Protiv teze o formi kao supstanciji Petrić istupa i s ovom argumentacijom:

»Te forme koje nazivaju supstancijama, nitko do sada nije osjetilom spoznao, nitko ih nije mišljenjem dotaknuo, razlozi lutaju bez značenja, dok se ne objasni, što je ta supstancija. Forme koje zovemo akcidentalnima i osjetilom zamjećujemo i mišljenjem dotičemo.«⁴⁶

U trećoj knjizi četvrtog sveska bavi se Petrić *prvom materijom*, trećim počelom prirode prema Aristotelu, ističući kako nema drugog imena češće spominjanog u knjigama *Fizike* i *Metafizike* od materije.⁴⁷ To je uistinu bilo jedno od najintrigantnijih pitanja vezanih uz Aristotelovu prirodnu filozofiju, koje je u filozofskim školama što se javljaju nakon Aristotela izazvalo najrazličitije interpretacije.

Petrić prije svega upozorava na višeznačnost pojma materije u Aristotela navodeći sva imena i određenja materije što ih nalazi u različitim Aristotelovim djelima od onoga prema kojem je bezoblična (*informis*), nepropadljiva (*incorruptibilis*), akcidentalno ne-biće, ono što po naravi teži k dobru (*appetens bonum*), majka, žena, ono sramotno, nenastala, što je u mogućnosti (*in potentia*) do onoga po kojem je ono što trpi (*patiens*) i što može primiti sve vrste.

On prije svega zamjera Aristotelu što, raspravljajući o nastajanju prirodnih stvari, pri čemu je ključno bilo pitanje prve materije, nigdje ne navodi primjer te

⁴⁶ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 2, p. 129.

⁴⁷ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 144:

»Multa primo libro numerosiora etiam aliis de ea saepe locutus est, ut nullum sit fere in tot *Physicis* libris, in *Metaphysicis* etiam <...> nomen saepius nominatum quam materiae nomen.«

materije.⁴⁸ Ponegdje je čak i opovrgavao postojanje te materije suprotstavljajući se učenjima pitagorovaca, koji su tzv. голу materiju (*nuda materia*) smatrali sposobnom za primanje svih forma.

Prorađujući pojedina Aristotelova određenja materije dokazuje Petrić neodrživost svakog od njih ako se polazi od Aristotelovih temeljnih načela. On pokazuje kako su Aristotelova određenja što ih izlaže na različitim mjestima međusobno proturječna, držeći kako se ipak sva značenja prve materije, prema peripatetičarima, mogu svesti na dva temeljna: u jednom značenju misli se na *podmetak* onom protivnom (jednoj od kontrarnosti), dok se u drugom misli ono složeno, na same elemente, dakle na prvim formama već uobličenu materiju kojoj pridolaze druge forme. Ta su se dva značenja u različitim tumačenjima nakon Aristotela najčešće određivala kao *materia prima* i *materia secunda*. Petrić tvrdi da Aristotel, kad god govori o nastajanju, propadanju, mijenjanju, povećavanju i smanjivanju, govori o drugoj materiji.⁴⁹

Sljedeće važno pitanje kojim se bavi jest pitanje biva li nastajanje i propadanje u prvoj ili u drugoj materiji. Čini mu se naime da prema Aristotelu samo nastajanje elemenata biva iz prve materije, a sva ostala iz druge.

Napose se osvrće na pitanje ostaje li materija gola kad pri dolasku druge forme prethodna propada. Taj su stav po Petriću branili 'najveći' aristotelovci, no pritom ne navodi na koga misli. On drži da 'ogoljivanje materije' nije u skladu s Aristotelovim naukom po kojem materija nije odvojiva (*ou horiste*), nego se javlja uvijek s jednom kontrarnošću. Potom se detaljnije bavi materijom u kojoj se događa nastajanje ili propadanje pa pita je li ta materija tijelo i je li osjetilna. Isto tako propituje što su prve forme elemenata i zaključuje kako promjena jednog elementa u drugi ne biva iz materije kao podmetka, već iz već uobličenog, složenog tijela.

S tim u vezi Petrić se osvrće na averoističko tumačenje prema kojemu forme bivaju izvučene »iz utrobe materije« (*ex ventre materiae*), koja ih izvodi i proizvodi iz svoje mogućnosti (*de sua potentia educat*). Za to tumačenje drži da nikako nije u skladu s Aristotelovim učenjem te da je netočno.⁵⁰ Petrić upo-

⁴⁸ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 147:

»U tim <primjerima> ponajviše je dostojno pažnje duše da u tako mnogim pokrenutim i završenim raspravama i kvestijama o materiji i o subjektu nastajanja nije donio nikakav primjer o prvoj materiji, nije <o njoj> izgovorio ni riječ u cijeloj 1. i 2. knjizi *Fizike*, u cijeloj 1. i 2. knjizi *Metafizike*.«

⁴⁹ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 151:

»Kažemo također da je Aristotel, kadgod je govorio o nastajanju, o propadanju, o mijenjanju, o povećavanju i smanjivanju, također i o mjesnom kretanju i tvrdio da im je nužan neki subjekt, govorio o toj drugoj materiji.«

⁵⁰ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 183:

»Ali ako se podrazumijeva da iz svoje utrobe i iz svoje mogućnosti proizvodi forme, koje su

zorava i na proturječnost peripatetičke teze prema kojoj je materija po svojoj naravi bez forme, ali se zapravo nikada ne pojavljuje bez forme. Razglabajući o značenju pridjeva ‘bezobličan’ u Aristotela Petrić zaključuje kako ga Stagiranin gotovo nikad ne rabi u vezi s prvom materijom.

Pokušavajući dokučiti što Aristotel misli pod *prvotnom materijom*, koja bi po njemu bila bezoblična i nedjeljiva, koja nije tijelo i ne zauzima mjesto, Petrić zaključuje kako bi to trebalo biti neko *soma ouk aistheton, corpus non sensibile*, odnosno prema nekim grčkim tumačima, npr. Simpliciju i Filoponu, *soma apoion*, tijelo bez kvalitete.⁵¹ Po Petriću to bi bilo neko opće tijelo koje je na svakom mjestu. No takvog tijela i takve materije koja bi bila zajednička svim tijelima prema peripatetičarima nema. Prema Aristotelu ne postoji neko zajedničko tijelo. Ključna proturječnost u aristotelovaca sastoji se u tome što tvrde da je po svojoj naravi materija bezoblična, ali da takva nikada nije ozbiljena.⁵²

Najveća Petrićeva zamjerka Aristotelu jest dakle ta što zapravo ni na jednom mjestu u svojim djelima ne navodi primjer gole materije, već svagda primjere već uobličene materije. Druga zamjerka odnosi se na njegovu tvrdnju da materija nikad nije aktualno bez forme, ali je po sebi, po svojoj naravi, bezoblična. Petrić se trudi pokazati da u krajnjoj liniji pojam gole, neuobličene materije nipošto nije u skladu s temeljnim Aristotelovim postavkama o počelima.

Peripatetičkom nauku suprotstavlja Petrić onaj pitagorovski i platonovski, koji prihvaća opstojanje gole materije, no u tom nauku nema nelogičnosti odredbene za aristotelovsku koncepciju. Prema tom nauku naime svijet nije vječan, kao u Aristotela, pa je moguće da, kad nestane aktualni svjetski sklad, neuobličena materija jednom ipak prijeđe u čin, da aktualno bude i kreće se neuređeno, tumači Petrić. Po Aristotelu, prema kojemu je svijet vječan, bezoblična materija svagda ostaje ono što jest mogućnošću, nikad ne biva aktualno biće. On joj ne dopušta da ozbilji svoju narav, ističe Petrić.

On kritizira i Aristotelovo poimanje procesa preobrazbe vezano uz pristupanje različitih formi materiji kao podmetku. Nasuprot peripatetičkim tumačenjima o goloj materiji Petrić iznosi stav prema kojem ne postoji gola materija (*nuda materia*), već i prvotna materija ima svoju navlastitu formu i jest biće činom, jest *actu ens*, a ne naprosto čista potencijalnost. Dakle ni *prima materia* nije

prije u njoj bile skrivene, da ih iznosi u ozbiljenje i na svjetlo – dvostrukom se pogreškom griješi. Prvo zato, jer to nije Aristotelovo <učenje>, nikad to Aristotel nije rekao. Potom – netočno je. < Slično i na p. 159.

⁵¹ To *soma apoion*, što bi bilo neko *corpus qualitate carens* ili *corpus non sensibile* / neosjetno tijelo, nalazimo u nekih stoika, a kao *corpus incorporeum* susrećemo ga npr. u Kalcidija i kasnije u 12. stoljeću u nekih platoničara iz Chartresa, između ostalih u Thierryja od Chartresa, ali i u Hermana Dalmatina.

⁵² Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 171.

bezoblična, već je određena formom koju nikad ne napušta, a to je njezina bît (*essentia*), njezina narav, ono po čemu jest materija. Ništa u prirodi ne iziskuje bezobličnost prve materije, tvrdi Petrić. Ništa ne sprečava materiju da, bez obzira na to što ima vlastitu formu, primi i druge forme:

»No tu bezobličnost, tu *amorfan* ne pokazuje nikakva nužnost, nikakvo djelo prirode, niti sili da ju se zamišlja ili sniva. Naime, materija, i da ima jednu vlastitu formu, ne bi bila nesposobna primiti druge.«⁵³

Bezobličnost, amorfnost te prve materije po Petriću dakle »ne pokazuje nikakva nužnost«. Ona po naravi može imati vlastitu formu i biti *pandehes*, sposobna da primi sve forme, tvrdi on.

Raspravu o prvoj materiji te o goloj materiji nastavlja pokušavajući istumačiti proces transmutacije elemenata jednih u druge. Pritom naglašava da se ne radi o transformaciji elemenata u cijelosti, već o dijelovima:

»Ne kažem o cjelovitim elementima, pitam o njihovim dijelovima.«⁵⁴

Mijenjaju se naime dijelovi elemenata jedni u druge. Petrić od peripatetičarā traži odgovor na pitanje koji se dijelovi mijenjaju te mijenjaju li se u pravilnim razmacima. Potom se, u traženju odgovora, pozivajući se upravo na Aristotela, okreće osjetilnom iskustvu i navodi primjer s loncima i poklopcima da bi pokazao kako se zrak ne pretvara u vodu nego »para koja isparava«. ⁵⁵ Dakle ne pretvara se jedan element u drugi. Pritom ističe:

»Odbacit ćemo sve autoritete, izreke, stavove, sve univerzalne razloge koji se u osjetilnim stvarima ne slažu s iskustvom <...> Ako se razlozi ne budu slagali s iskustvom, u istinitoj ih filozofiji nećemo dopustiti.«⁵⁶

Pozivajući se dakle na vlastito iskustvo Petrić zaključuje kako nije dokazano da se cjeloviti elementi mijenjaju jedni u druge,⁵⁷ tvrdeći kako svaki element čuva svoju prvotnu navlastitu formu.⁵⁸ Petrić tvrdi da prvotni dijelovi materije zadržavaju trajno svoje forme, dakle da su dijelovi materije na neki način već određeni svojom formom kojom udjeluju u složevinama i ne mogu primati sve forme.⁵⁹

⁵³ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 173.

⁵⁴ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 177.

⁵⁵ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 179.

⁵⁶ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 179.

⁵⁷ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 181.

⁵⁸ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 181:

»<...> materija jednog elementa uvijek je u temelju svoje forme, nikada je ne odbacuje.«

⁵⁹ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 181:

»Dakle, niti svi djelići materije nemaju mogućnost da prime sve forme, niti prvotni dijelovi <materije>, niti sama cijela materija.«

»Stoga nije materija prijemčiva za sve forme, jer njezini prvotni dijelovi nikada ne odlažu svoje prve forme, nikada ne oblače druge.«⁶⁰

I to govori u prilog pogrešnosti peripatetičkog stava da je materija po svojoj naravi »gola od svake forme, da ima mogućnost za sve forme«.

Isto, prema Petriću, vrijedi i za djeliće materije koji udjeluju u miješanome. Dijelovi materije od samog su početka određeni svojim navlastitim prvotnim formama koje zadržavaju i u složaju. To bi se moglo dovesti u svezu s onim dijelom *Timeja* u kojem Platon govori o tome kako su već i prije uobličjenja raspršene materije određena pojedinih elemenata prisutna u tragovima u pojedinim dijelovima kaosa.⁶¹

Petrić dakle odlučno odbacuje stav o bezobličnosti i čistoj potencijalnosti prvotne materije i ujedno naglašava kako ništa ne prijeći da uz formu koja je materiji navlastita ona primi i druge forme i u tom smislu ona može biti određena kao *pandehes*, ona što je spremna sve primiti. On napokon zaključuje da od dvadeset četiri atributa materije koje iznosi Aristotel mogu biti prihvaćena samo četiri: to da je počelo, da je element prvih tijela, da je uzrok i da je su-uzrok.⁶²

»Sve ostalo treba odbaciti, kao ono što nije jasno osjetilu, niti razumu vjerojatno, nego besmisleno, međusobno nesnošljivo, nemoguće.«⁶³

U polemici s Aristotelovim određenjima forme i materije kao principā, Petrić se često poziva na tumačenja nekih peripatetičkih tumača Aristotelove filozofije, a ujedno je razvidno i to da dobro poznaje srednjovjekovno tumačenje odnosa materije i različitih forma, što dolazi do izražaja na mjestu gdje govori o slaganju različitih forma u istom podmetku.

Za Petrićevu je kritiku Aristotelovih stavova i u slučaju materije odredbeno to da on, prema već usvojenoj metodi elaboriranja Aristotelove filozofije, Aristotelovim argumentima nastoji dokazati proturječnost Aristotelovih stavova, njegovu nedosljednost i neutemeljenost njegovih postavki. Tako naprimjer Aristotelovu tezu o formama – supstancijama ruši tezom da su forme zapravo ono akcidentalno, pozivajući se pritom na Aristotelovu definiciju onog akci-

⁶⁰ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 181.

⁶¹ *Timej* 53b. Platon, *Timej* (2017), p. 141:

»Prije toga sve je to doista bilo nerazmjerno i bezmjerno. Kad se pak latio toga da uredi svemir, najprije su vatra, voda, zemlja i zrak već doduše imale tragove sebe samih, ali su bile baš sasvim u onakvom stanju u kojem se vjerojatno nalazi sve kad je odsutan bog.«

⁶² Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 193:

»Čini se da od 24 atributa samo četiri mogu biti zadržana, iz kojih možda ne bi slijedila nikakva kontradikcija u Aristotelovoj filozofiji: 1. da je počelo; 2. da je element, ne svih nego samo prvih tijela; 3. da je *aitia*, uzrok; 4. da je *synaitia*, suuzrok.«

⁶³ Patricius, *Discussiones peripateticae* IV (2012), Liber 3, p. 193.

dentalnog za koju pokazuje da u potpunosti odgovara definiciji forme. Premda nastoji očistiti Aristotelovu koncepciju od različitih tumačenja, često i sâm 'učitava' u Aristotelovu filozofiju interpretacije kasnijih tumača Aristotela, npr. gomilanje forma u jednom podmetku, hijerarhiziranje forma itd.

No ono što nas zanima više od same Petrićeve kritike Aristotela jest pitanje koliko je ta kritika Aristotelovih stavova o materiji utjecala na uobličenje njegove vlastite koncepcije izložene u *Novoj sveopćoj filozofiji*, točnije u njezinom četvrtom dijelu, u *Pancosmiji*. Često je naime u literaturi o Petriću isticano kako je kritika Aristotelovih stavova provedena u *Discussiones peripateticæ* bila pretpostavka za formuliranje njegovih vlastitih stavova o pojedinim filozofskim pitanjima izloženima u *Novoj sveopćoj filozofiji*, pa valja ispitati vrijedi li taj stav i u vezi s pitanjem materije.

Petrićeva koncepcija materije u Novoj sveopćoj filozofiji

Kritički se osvrćući na Aristotelove stavove o materiji u *Peripatetičkim raspravama* Petrić se fokusira poglavito na pitanje prve materije. Tu raspravu o prvoj materiji s predstavnicima peripatetičke tradicije nastavlja u drugom dijelu svoga glavnog djela, *Nove sveopće filozofije*, točnije u 22. knjizi *Panarchije*, u kojoj govori o stvaranju svijeta. Tu ponajprije ustanovljuje poredak kojim sve proizlazi iz Stvoritelja. Prema tom poretku prvo što proizlazi su netjelesnine (*incorporea*), potom tjelesne netjelesnine (*incorporea corpora*), koje slijede tjelesnine i netjelesnine (*corporea et incorporea*) i kao četvrta proizlaze tijela (*corpora*).⁶⁴

Sljedeće pitanje koje Petrić tematizira u toj knjizi jest pitanje odnosa tijela i tvari (*materia*). Pritom ističe kako su se stavovi filozofa o tvari znatno razlikovali te zaključuje:

»Sam je taj predmet na čudnovate načine mučio i još muči duhove filozofa.«⁶⁵

Potom se vraća pitanju prve materije (*materia prima*), pitajući se postoji li ona uopće kao nešto »neoblično, bezlično, nesvojstveno« (*informis, infigurata, inqualificata*) te odgovara:

»Mi, naime, držimo da nikakve takve tvari u svijetu niti je bilo, niti je ima, što ćemo na svojem mjestu i dokazati.«⁶⁶

⁶⁴ Franciscus Patricius / Frane Petrić, *Nova de universis philosophia / Nova sveopća filozofija* (Ferrariae: Apud Benedictum Mammarellum, 1591; Zagreb: Liber, 1979), *Panarchia* XXII, f. 47v. Nadalje u bilješkama: Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979).

⁶⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia* XXII, 47v.

⁶⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia*, XXII, 47v.

Zaključujući tu kratku raspravu o tvari iz koje su sastavljena sva tijela svijeta tvrdi:

»Mi pako za sigurno držimo da je *tvar* (iz koje kažemo da su sastavljena sva tijela što sačinjavaju svijet) tijelo – i to sa svojstvima i oblikovano (*formatum*), iako možda ne i uobičajeno (*figuratum*) – te smatramo sigurnim da je od Boga stvoreno.«⁶⁷

O tvari iz koje su sastavljena sva tijela svijeta nastaviti će onda raspravljati u četvrtom, najopsežnijem dijelu njegove *Nove sveopće filozofije*, u *Pancosmiji*, u kojoj izlaže »ustroj i tvorbu cijeloga tjelesnoga svijeta« (*ipsius totius mundi constitutio et formatio*). U prvih osam knjiga *Pancosmije*, prema onome što sam Petrić piše u posveti kardinalu Augustinu Valeriju, »objašnjavaju [se] i pretresaju počela ovoga tjelesnog svijeta« te se potom »potkrepljuju i geometrijskim dokazima«.⁶⁸

U prvoj i drugoj knjizi *Pancosmije* izlaže Petrić o fizičkom i matematičkom prostoru, u četvrtoj o prvodobnoj svjetlosti, u petoj o prvotnoj toplini, u šestoj o prvodobnom fluidu te u sedmoj o ognjenom svijetu, da bi se u osmoj bavio pitanjem je li svijet konačan.

Određujući ponajprije značajke fizičkog prostora ističe kako je ovaj po svojoj naravi prije svijeta i izvan svijeta, različit od svijeta i svemu prethodi. Prostor je najviše od svega bivstvo (*substantia*) i opstoji po sebi (*per se substat*). Konačan je onim dijelom kojim umješta svijet, beskonačan ukoliko se udaljuje od svijeta. Nešto je srednje između tjelesnog i netjelesnog.⁶⁹ Trojstven je naime i nalazi se u svim tijelima, ali »nije vlastit ni jednom tijelu.«

»Nije tijelo jer nije odbojan, ne opire se, ne suprotstavlja se, <...>. Nije opet netjelesan, jer je trostruke razmjere. Ima dužinu, širinu, dubinu, ne jednu ni dvije ili mnoge, nego sve. Tako je *netjelesno tijelo* i *tjelesno netijelo*.«⁷⁰

Petrić drži da je prostor, u ontološkom poretku ono prvo što proizlazi iz Očinske dubine, ujedno »sve ono što jest i jest sve ono što može biti.«⁷¹

⁶⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia*, XXII, 48r.

⁶⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia*, posveta Augustinu Valeriju, f. 60v.

⁶⁹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* I, f. 65r:

»Quid igitur corpus ne est, an incorporea substantia? Neutrum, sed medium utriusque.«

⁷⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* I, f. 65r:

»Corpus non est, quia non est antitypos, aut resistens, <...>. In corporeum rursus non est, quia trine dimetitur. Longitudinem, latitudinem profunditatemque, non unam, non duas, aut plures habet, sed cunctas. Itaque corpus incorporeum est et noncorpus corporeum.«

Vidi također *Pancosmija* II, f. 68r:

»Sed quia revera spacium sit corpus incorporeum et incorporeum corpus.«

⁷¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* II, f. 66r:

»Itaque spacium hoc et est id omne quod est, et est id omne quod esse potest.«

Govoreći potom u četvrtoj knjizi *Pancosmije* o prvodobnoj svjetlosti Petrić ističe kako je prvo što se razlijeva u prostor svjetlost. Ona biva od Boga, prvoga svjetla. Prvodobna (*primaeva*) svjetlost što proizlazi iz Boga »duhovna je i potpuno bestjelesna, a pošto je izašla iz svoga izvora, počela se razlijevati po dijelovima i protežnostima prostora i postala je tjelesna, tj. trojstveno protežna, i tako ujedno i bestjelesna i tjelesna.«⁷² Dakle i svjetlost jest netjelesno tijelo (*corpus incorporeum*).⁷³ I ona je, poput prostora, i tijelo i netjelesna (*et corpus et incorporea*).

Prvodobnu svjetlost prati prvotna toplina. Sva osjetilima dokučiva toplina potječe od »idejne topline« (*calor idealis*) koja prebiva u Bogu. Petrić razlikuje stupnjeve topline kao što razlikuje i stupnjeve svjetlosti, pri čemu stupnjevi topline prate ontološku ljestvicu bića koja se proteže od inteligibilnog područja do onog najtvarnijeg, do središta sveukupnosti. Tako nakon idejne topline dolazi bitna (*essentialis*) toplina, ispod ove je životna, ispod nje umna, ispod umne duhovna. Slijede empirejska, nebeska, zračna, vodena i napokon zemljana toplina.

Nakon izlaganja o toplini u šestoj knjizi *Pancosmije* slijedi izlaganje o prvodobnom (*primaevo*) fluidu. Na samom početku te knjige Petrić prostor, svjetlost i toplinu, koje je obradio u prethodnim knjigama, naziva počelima svih tijela (*elementa corporum omnium*), »od kojih su sastavljena i u koja će se razići, ako im se ikad dogodi da se razidu.«⁷⁴

Fluid pritom određuje kao ono počelo od kojega tijela imaju opiranje (*antitypia*). Fluid je prema Petriću sve ono što po naravi teče. Tečenje (*fluxio*) mu je dakle bit. U šestoj knjizi *Pancosmije* navodi kako su stari, počevši od Orfeja, Hermesa, Homera do Talesa to počelo nazivali vodom. No iz daljnjeg je teksta razvidno da Petrić fluid za koji je odredbeno tečenje poima znatno šire. Po Petriću naime fluid ispunjava sve regije svijeta. On ističe kako je zapravo i

⁷² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* IV, f. 74r:

»Origine quidem spirituale fuit hoc lumen et incorporeum penitus. Sed postquam a fonte suo digressum, per spacii partes atque dimensiones fundi coepit, corporale evasit, trine scilicet dimensionum. Atque ita et incorporeum et corporeum simul.«

⁷³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* IV, f. 74r:

»Lumen corpus est incorporeum et incorporum corpus.«

⁷⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* IV, f. 78r:

»Si per calorem et constant et vivunt, magno merito haec tria corporum omnium dicentur *elementa* esse, ex quibus ipsa constant et in quae resolvantur, si solvi eis contigat, unquam, ita esto.«

Kosopisom istaknula Erna Banić-Pajnić.

Vidi i *Pancosmia* IX, f. 85v.

prvotna svjetlost fluid, a to je i prvotna toplina.⁷⁵ To dvoje pak su empirej, ognjeni svijet,⁷⁶ a i on je fluid. Fluid je i eter kojega Petrić drži dijelom empirejskog svijeta.⁷⁷ Fluid su po njemu i empirejsko nebo i svjetlost koja se prva razlijeva po prvotnom prostoru i toplina koja prati tu svjetlost.⁷⁸ Fluid su i »zvijezde na tzv. vrhovnom krugu i ophodnice, jer su ognji (kako ćemo dokazati) i plamenovi.«⁷⁹ Prema Petriću proizlazi:

»Sva dakle tijela, netijela i tjelesna bića, ili su fluid ili su nastala od fluida. Sve su dakle stvari nastale izvan Očeve dubine fluid.«⁸⁰

U čitavoj šestoj knjizi *Pancosmije* Petrić se trudi pokazati kako su u krajnjoj liniji svi dijelovi svijeta sastavljeni od fluida, pri čemu fluid treba shvatiti u širem značenju kao tečenje. On izričito kaže:

»Naime, izuzev samo sićušan dio (to jest: Zemlju i možda Mjesec) cjelokupni svemir bjelodano je fluid, pa i samo to dvoje – kao što će se poslije pokazati – stopljeni su od fluida.«⁸¹

Petrić nadalje pokazuje da su, osim prvotne svjetlosti, empireja te etera, fluid i zvijezde i planeti, i kamenje i minerali, no oni su zgusnuti fluid.⁸² Iz fluida se po Petriću rađaju i rastu sve biljke. Fluid su i sjemenja svih živih bića, fluid je i sama zemlja. Upravo iz fluida Bog oblikuje sva tijela.

»Od koje je tvari Bog oblikovao zvijezde? Od fluida, od kojeg je stvorio i sva druga tijela.«⁸³

U toj knjizi zapravo odgovara na pitanje kako su nastala tijela te odgovara kako ta stvar iz koje su nastala nije mogla biti ni potpuno tjelesna ni potpuno

⁷⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 78v:

»Prvodobna svjetlost je fluid. <...> Toplina proizvedena iz prvodobne svjetlosti je fluid.«

⁷⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 78v:

»At lumen et calor empyreus est mundus, <...>«

⁷⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 78v:

»I eter, ako je s ognjenim svijetom jedno, što će se doskora raspraviti, i sam gori i fluid je.«

⁷⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 78v.

⁷⁹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 78v.

⁸⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 78v:

»Omnia ergo corpora, incorpora atque corporata entia, vel fluor sunt, vel a fluore sunt conflata.«

⁸¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XIV, f. 95v. Uz ispravak prijevoda: vlastita imena nebeskih tijela, Zemlje i Mjeseca, otisnuta su s početnim velikim slovom.

⁸² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 78v:

»Lunae sidus, fluorem, sed concretum esse asserimus.«

⁸³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XIV, f. 96r.

bestjelesna. Uz trojstvenu protežnost tijela su morala imati i neki otpor, a to im nisu mogli osigurati ni prostor ni svjetlost ni toplina. To im je pružio fluid. Petrić zaključuje:

»Dakle, sva su tijela trebala fluid da bi stekla, osim trojstvene protežnosti, i neko opiranje (*renitentia*) i po njemu postala naravna tijela.«⁸⁴

Fluid je »unutar svega kao temelj«.⁸⁵

No ključno je to da fluid ima sposobnost zgušnjavanja i razrjeđivanja:

»A taj je fluid bio tako u sebi sazdan da se može i zgusnuti, i razrijediti, i skupiti, i ščvrtnuti, i opet razliti u fluid.«⁸⁶

Prema Petrićevoj novoplatonički koncipiranoj hijerarhijskoj viziji zbilje moguće je onda razlikovati i stupnijeve fluida. Tako se razlikuju nebeski, eterični, zračni, vodeni i zemni fluid kao *dijelovi* jedinstvenog fluida. I fluid se proteže od ideje fluida u božanskom umu sve do najgušćeg dijela, središta svijeta. Fluid je, prema Petriću, tvar (*materia*) svijetu tijela⁸⁷ i nešto je srednje između tjelesnog i netjelesnog.⁸⁸ On naglašava:

»<...> višnji je tvorac htio da se iz njega [sc. fluida] mogu oblikovati tijela svih vrsta, da bismo ugledali ovaj svijet konačan i beskonačan, urešen svim uresima.«⁸⁹

No Petrić višekratno ponavlja kako se svijet i sve u svijetu sastoji od četiri prvotnih počela. Sva ta četiri prvotna počela (*principia primaeva omnium corporum*): prostor, svjetlost, toplina i fluid sve prožimaju. Petrić zaključuje:

»Dakle gdje god je fluid, ondje je i toplina. Gdje je toplina, nju prenosi svjetlost. A sve je to skupa u prostoru i u svim je tijelima tako da bez svega toga ni u početku nije bilo nijedno tijelo, niti sada može biti, niti je moguće da ubuduće nastane ili postoji.«⁹⁰

Dakle to četvero zajedno čini temeljne sastavnice stvari svijeta.

⁸⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 79r:

»Fluore ergo opus corpora habuerunt, ut praeter trinam dimensionem renitentiam aliquam acquirerent; et naturalia ob hanc evaderent.«

⁸⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 79r: »intrinsicus omnibus inesse, veluti elementum.«

⁸⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia*, VI, f. 79r.

⁸⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XV, f. 99v:

»materiam corporum esse diximus omnium.«

⁸⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 79r:

»Sed e qua nam re corpora constare debuerunt? Ex qua nimirum constari potuerunt. <...> Mediam ergo inter utrumque esse fuit necessarium, corpoream scilicet et incorpoream.«

⁸⁹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 79r.

⁹⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 79v.

Ipak Petrić tvarju izričito naziva upravo fluid:

»Tvari (*materia*) smo nazvali onaj prvotni fluid (*fluor primaevus*). Samo se fluid, naime, može istezati i širiti, razrjeđivati i zgušnjavati i stiskati i rastezati.«⁹¹

No taj fluid uvijek dolazi s ostala tri prvotna počela.

Zahvaljujući stavu o jedinstvenosti fluida kao temelja tjelesnog svijeta, Petrić iznosi tvrdnju o jedinstvenosti svjetskog tijela. U vezi s tom tvrdnjom nameće mu se, međutim, pitanje kako je moguće svekoliku različitost u sveukupnosti (*universitas*) pomiriti s jednošću svijeta utemeljenu na jednosti svjetske tvari,⁹² fluida.

Prema Petriću postoje razlike i među dijelovima prvotnih počela i među dijelovima tvarnoga svijeta. On prije svega stvari svijeta dijeli na tjelesnine i netjelesnine (*corporea et incorporea*),⁹³ na tvarnine ili netvornine (*materiata* i *immateriata*), na one vidljive i one nevidljive. To razlikovanje najuže je povezano s razlikovanjem stupnjeva gustoće odnosno rjetkoće fluida koji ima mogućnost zgušnjavanja i razrjeđivanja, pa se proteže od zemaljskog predjela gdje je najveća gustoća do najveće rjetkoće u empirejskom dijelu svijeta.

Tako je razlikovanje stupnjeva unutar prvotnih počela, od onog inteligibilnog (ideje pojedinog počela) do najtvarnijeg u središtu svijeta, ali onda i sviju ostalih dijelova svijeta u korelaciji s razlikovanjem stupnjeva gustoće i rjetkoće. Najjednostavniji su po Petriću dijelovi svijeta empirej i prvotni fluid koji su »gotovo bestjelesni«.⁹⁴ Isto tako »govoto netjelesni« su i eterski svjetovi.⁹⁵ I za prostor Petrić tvrdi da je »najnetjelesniji među tjelesninama«.⁹⁶ Sve su ostale stvari složevine ili mješavine. I dijelovi triju početnih svjetova

⁹¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXIII, f. 121v:

»Materiam dicimus fluorem illum primaevum. Fluor namque solus et contrahi et dilatari, et rarescere, et densari, et cogi, et extendi potest.«

⁹² O svjetskoj tvari kao o *moles* usp. Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VIII, f. 83r:

»Naime, beskonačan svijet, kakav mi tvrdimo da je, budući da ne može imati nikoje drugo mjesto, nitko zdrave pameti ne može sumnjati da se nužno nalazi sam u sebi, <...> Ovo po tudoj, a tako i po općoj filozofiji, očito dokazuje beskonačnost svjetske tvari (*mundana moles*).«

⁹³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia* XXII, f. 47v:

»Mi znamo da je općenita razdioba naprosto na tjelesnine i netjelesnine (*corporea et incorporea*).«

⁹⁴ Usp. Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XIV, f. 95r, gdje za eterski dio tvrdi da je »gotovo netjelesan«.

Usp. *Pancosmia* IX, f. 85v, gdje za empirej, prvo od tijela koje gori u fluidu toplinom i svjetlošću, tvrdi da je »prvi među tjelesnim plamenovima gotovo bestjelesan.«

⁹⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XIV, f. 95r.

⁹⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XIV, f. 95r:

»Inter corpora enim, incorporeum maxime est spacium, quia est rarissimum.«

(*tres elementales*) – zračni, vodeni i zemljani, o kojima govori u drugom dijelu *Pancosmije* od dvadeset treće knjige dalje, razlikuju se s obzirom na gustoću i rjetkoću (*densitas et raritas*).⁹⁷ Na temelju toga razlikovanja uspostavlja on hijerarhiju dijelova svijeta prema stupnju gustoće odnosno rjetkoće fluida, koja prati ontološku hijerarhiju izloženu poglavito u drugom dijelu *Nove sveopće filozofije*, u *Panarchiji*. Petrić izričito kaže:

»Sâm Stvoritelj je netjelesan. One stvari koje su među tijelima bliže netjelesninama, bliže su Stvoritelju. One koje su rjeđe više su netjelesnine, a manje tjelesnine.«⁹⁸

Valja podsjetiti i na stav iz *Panarchije* prema kojemu postoji poredak proizlaska stvari iz Stvoritelja (netjelesnine, netjelesne tjelesnine, tjelesnine i netjelesnine, tijela) iz kojega isto tako slijedi i svojevrsno vrijednosno rangiranje.⁹⁹

Osim gore navedenih razlika među dijelovima svijeta, oni se razlikuju i po tome što svaki, prema Petriću, ima svoju svrhu i njoj svojstveni oblik po kojem se razlikuje od ostalih.¹⁰⁰ On ustanovljuje kako te razlike među dijelovima svijeta ne potječu od naravi stvari, budući da ova »jednako prima sve trpnje« (*passiones*). Razlike potječu od onoga oblika »koji je svakome od njih dat od Stvoritelja cjelokupne stvari svojstvene svakom njenom dijelu.«¹⁰¹ A tvar kojoj Stvoritelj utiskuje oblik po Petriću je prvotni fluor ili fluid (*fluor primaevus*).¹⁰² »Što se tiče fluida i stvari, svi su oni jedne te iste naravi i biti«,¹⁰³ naglašava Petrić. Bez obzira na hijerarhijski poredak, dijelovi svijeta se međusobno prožimaju i čine jedno neprekidno tijelo. To Petrić tvrdi ponajprije za empirej i eter, potom za empirej, eter i zrak.

Prema Petriću, prvotna počela prožimaju sve tako da ono netjelesno prodire kroz ono tjelesno sve do središta svijeta. Počelima, za koja tvrdi da doduše jesu i tijela, moguće je prožimanje jer su ona sva, kako je ranije pokazano, djelo-

⁹⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia, Pancosmia IX*, f. 84v:

»A nije manje valjano ni ovo drugo [sc. Zoroastrovo izlaganje]: razmeđa zemlje i vode i zraka dovoljno su jasna zbog različitosti gustoće i rjetkoće.«

⁹⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia XXIII*, f. 122r:

»Conditor autem incorporeus est, in corporibus, quae ad incorporea magis accedunt, Conditori sunt proximiora. Rariora autem quae sunt, incorporea quoque magis sunt et minus corpora.«

⁹⁹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia XI*, f. 23v.

¹⁰⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia, Pancosmia XXIII*, f. 122r.

¹⁰¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia XXIII*, f. 121v.

¹⁰² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia XXIII*, f. 121v:

»Kažem: dijelu cjelokupne stvari, u kojoj se i iz koje se oblikuje cijela bit svake stvari. Tvari smo nazvali onaj prvotni fluid (*fluor primaevus*).«

¹⁰³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia XXIII*, f. 121v.

mično i netjelesna.¹⁰⁴ Tako prvotna svjetlost, koja nosi sjemena sviju stvari, iz empireja, zajedno s toplinom koja je prati, prodire sve do utrobe Zemlje. I empirej koji je najmanje tjelesan, »prodire kroz sve« (*per omnes penetrat*).¹⁰⁵ Uglavnom netvarnine prodiru kroz tvarnine.¹⁰⁶ Među stvarima, međutim, koje su »materiata«, dakle materijalizirane, otvorene, nema prožimanja. Prožimanje postoji i među vidljivim i nevidljivim stvarima:

»A da između tih nevidljivih i onih stvari koje su postale vidljive postoji međuodnošaj, te da jedne od drugih ovisе u neprekinutu lancu uvjeravaju filozofski dokazi <...>.«¹⁰⁷

No bez obzira na razliku u rjetkoći i gustoći, tjelesni je svijet jedinstven, neprekidan. Temelj neprekidnosti jest fluid. Nakon što je argumentirao tezu o neprekidnosti između dijelova svijeta, između empireja i etera te etera i zraka, Petrić naglašava da upravo fluid svojom neprekidnošću čini da »sveukupna tijela svijeta, empirej, sva tri ona eterska i sva tri tvarna«¹⁰⁸ budu jedno neprekidno tijelo. Kad toga fluida ne bi bilo u sveukupnosti (*universitas*), »ne bi bilo ni nikakva svijeta stvari zvan Očeve dubine,«¹⁰⁹ tvrdi Petrić. Ipak u tom neprekidnom svjetskom tijelu što ga čine tvorni svjetovi svaki od tih svjetova »ima svoju svrhu i njoj svojstven oblik po kojem biva i od ostalih različit.«¹¹⁰

Bez obzira na insistiranje na jedinstvenoj svjetskoj materiji, u Petrićevoj je koncepciji zadržan određeni redoslijed dijelova svijeta koji odgovara tradicionalnom aristotelovskom modelu. To se odnosi prije svega na počela tvarnoga svijeta, dakle na elemente – zrak, vodu i zemlju.

Ipak u njegovoj koncepciji ima bitno novih momenata. Naime navedeni elementi prema toj koncepciji čine tek dio jedinstvene svjetske stvari, u kojoj je poredak dijelova svijeta odnosno svjetskih regija, polazeći od središta svijeta, prema Petriću sljedeći: zemaljska regija sa zemljom, vodom, zrakom, eter odredben za nebesku regiju s tri sfere – Mjesečevim krugom, sferom ophodni-

¹⁰⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VII, f. 81r.

¹⁰⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VII, 81r.

¹⁰⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XIV, f. 96v:

»Immaterialia penetrant per materialia.«

¹⁰⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia* XI, f. 24r.

¹⁰⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXIII, f. 121v:

»Qui [sc. fluor] cum continuus sit, et per spacium universum ad centrum usque protensus, sua continuatione efficit, ut integralia mundi corpora, empyraeus, aetheres illi tres et tres hylaei, omnes sint unum continuatum corpus.«

¹⁰⁹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 79r:

»Ita, ut, si eo universitas caruisset, nulla fuisset extra Patris profundum rerum universitas.«

¹¹⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXIII, f. 122r.

ca i sferom fiksnih, te empirej, nevidljiva vatra u kojoj prebivaju Bog, blaženi duhovi i duše oslobođene tijela s tim da je najviše područje svijeta, empirej, ujedno uzrokom svih ostalih regija. Ipak, bez obzira na razlike među dijelovima i hijerarhiziranje uzrokâ i dijelova fluida, svemir je po Petriću jedinstven. On zaključuje:

»Stoga je jedno tijelo cijeli svemir, razlikujući se u sebi samo *mjestima dijelova*.«¹¹¹

Samo se dijelovi toga jedinstvenoga tijela nazivaju različitim imenima, ističe Petrić.

Ono što je prije svega novo u Petrićevoj koncepciji u odnosu na aristotelovsku jest stav prema kojem se elementi i svojstva elemenata tvarnoga svijeta nahode i u nadmjesečnoj regiji, pa su u nebu ista počela (npr. suhoća i vlaga) kao i u zemaljskom svijetu.

Iznoseći tu tvrdnju Petrić se poziva na Orfeja i platoničare:

»A ako je istina da je svaka tvrdoća ili zemlja ili zemljana, ili stvrđnuta voda, zar ćemo reći da na nebu postoji voda i zemlja? Već smo prije iznijeli mnijenje Orfejevo i većine platoničara da je ondje ne samo ovo dvoje – nego i drugo dvoje – zrak i oganj.«¹¹²

Na nebu su dakle ne samo voda i zemlja već i zrak i oganj. Osim toga u nebu su i svojstva odredbena za elemente:

»Dakle u nebu su, osim mekoće i tvrdoće, i vlaga i suhoća.«¹¹³

Petrić se u tome nadovezuje na srednjovjekovnu platoničku tradiciju. Slične stavove naime nalazimo i u nekih predstavnika škole u Chartresu, pa i u Hermana Dalmatina.¹¹⁴

Novo u njegovoj koncepciji je i određenje etera kojemu posvećuje devetu knjigu *Pancosmije*. Na temelju teze o jedinstvenosti svijeta, Petrić, slijedeći (novo)platonički smjer umovanja o svijetu, izričito odbacuje stav o eteru kao *pe-*

¹¹¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XIV, f. 96v:

»Vnum ergo corpus totum est universum, partium locis tantum in se differens.«

¹¹² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XI, f. 89r:

»Aristotel je sa svoje strane tvrdio <...> da je nebo neka peta bit veoma različita od četiri počela i bez ikakvih njihovih svojstava. Ali kakva i koja peta bit, niti je otkrio niti mogao otkriti.«

¹¹³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* IX, f. 85v.

¹¹⁴ O tome vidi više u: Erna Banić-Pajnić, »Na Platonovu tragu: Kalcidije i Herman Dalmatin o problemu materije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 41 (2015), pp. 301–323.

toj biti ili *quinta essentia*, bitno različitoj od ostala tri odnosno četiri elementa.¹¹⁵ Sve to jasno proizlazi iz devete knjige *Pancosmije*. Eter je po Petriću tek fina vatra neposredno iznad zračnog područja i tek dio jedinstvene svjetske materije, fluida.¹¹⁶ Zvijezde su pak tek gušći dio etera.

Eter je Petriću nebo koje graniči s empirejem, ognjenim svijetom. On međutim, za razliku od ognjenog svijeta koji sav gori, ne gori sav već »nebrojenim brojem rastavljenih dijelova«, tj. zvijezdama. Dok je ognjeni svijet nevidljivo gorenje, eterski svijet je drugo vidljivo gorenje.¹¹⁷ On je po Petriću jedinstven, podijeljen samo »našim mislima«. Premda je i nebo sastavljeno od različitih dijelova, ipak čini jedno neprekidno (*continuum*) tijelo. I etersko je područje dakle jedinstveno. Prema Petriću nema striktno granice između eterskog svijeta i empireja.¹¹⁸ No oni su i isti i različiti u isto vrijeme. Isti su jer su sastavljeni od iste naravi, naime četiriju prapočela, a razlikuju su s obzirom na gustoću, svrhu i oblik koji im je odredio Stvoritelj. Osim što brani tezu o neprekidnosti svjetske materije, Petrić izričito brani i stav o promjenjivosti nebeske regije, što nastoji potkrijepiti primjerima iz vlastitog iskustva.¹¹⁹

Za razliku od Aristotela i njegovih sljedbenika, ali i većine antičkih filozofa koji su vatru smještali u područje između Mjeseca i zraka, Petrić je ne smatra jednim od četiriju elemenata. Tvrdi da vatra nije četvrti element poziva se, osim na Zoroastra, na Platona i druge Grke i Latine, koji tu vatru djelomično nisu poznavali, a djelomično su je poricali.¹²⁰ Petrić vatru spaja s tri eterska svijeta i izričito tvrdi:

»Da konačno zaključimo: odbacimo za svu buduću vječnost ovaj sferni oganj jer nikako nije trebao ni prirodni, ni izgradbi svijeta, ni sastavljanju stvari.«¹²¹

Umjesto Aristotelove, on preuzima Zoroastrovu, Hermesovu i Orfejevu koncepciju o sedam tjelesnih svjetova, tj. o empireju, o tri eterska i tri tvarna svijeta

¹¹⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* IX, f. 85v:

»Dakle, nebo nije nikakva peta bit različna od počela, <...>.«

¹¹⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* IX, f. 85v.

¹¹⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* IX, f. 85v.

¹¹⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XIV, f. 96v:

»Dakle: nebo, eter, zrak i oganj ne-oganj – isto su jedno tijelo.«

¹¹⁹ Tome je posvećen dio XVII. knjige *Pancosmije*. Vidi i *Pancosmia* XIX, f. 111v:

»Dakle i Sunce, i zvijezde, i druga nebeska tijela i bila su izložena i mogu biti izložena promjeni i nastanku i nestanku, i zbog prirodnog uzroka i božanskom voljom tvorčevom koji ništa ne čini uzalud i izvan reda (svoje) dobrote.«

¹²⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXII, f. 118r.

¹²¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXII, f. 120v.

i tvrdi:

»Oganj, dakle, nije četvrto počelo. Dakle, postoje samo tri počela u tvarnome svijetu.«¹²²

U prvih osam knjiga *Pancosmije*, kako je ranije rečeno, Petrić podrobnije određuje četiri prvotna počela svih tijela (*principia primaeva omnium corporum*): prostor, svjetlost, toplinu i fluid i zove ih uglavnom *principia*. Drugi dio *Pancosmije*, točnije dio *Pancosmije* od XXIII. knjige dalje bavi se istraživanjem tvarnog svijeta. Petrić kaže kako mu se valja spustiti u tvarni svijet (*in mundum hylaeum descendendum*).¹²³ U tim knjigama izlaže o zraku, vodi i zemlji koji se još od antičkih vremena smatraju elementima tvarnoga svijeta. O njima govori Petrić kao o počelima tvarnoga svijeta (*hylaeus mundus*) i zove ih uglavnom *elementa*, pozivajući se pritom na Aristotelovo određenje počela prema kojem je počelo ono što služi za sastavljanje i za miješanje nečega te ono u što se, kao u posljednje, nešto razrješuje.¹²⁴ Empirej, eter, zrak, voda i zemlja po Petriću su »cjelovita počela (*elementa*) za sačinjavanje svijeta. Do njih se najdalje može svemir dijeliti.«¹²⁵ To su počela miješanja (*mistonis*) i počela sastavljanja svijeta (*mundi compositionis*). Ta prvotna tijela (*corpora principalia*) zauzimaju »svoja primjerena mjesta.«¹²⁶

Petrić potom određuje i odnos elemenata tvarnoga svijeta i prvotnih počela. On ističe kako ti elementi (zrak, voda i zemlja) nisu jednostavni, već sastavljeni

¹²² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXII, f. 118r.

¹²³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXII, f. 117v.

¹²⁴ Prvotna počela tvarnoga svijeta o kojima Petrić govori u prvih šest knjiga *Pancosmije*, dakle prostor, svjetlost, toplina i fluid, uglavnom naziva *principia*. U drugom dijelu *Pancosmije*, od XXII. knjige dalje, gdje se izlaganje 'spušta' u tvarni svijet za zrak, vodu i zemlju rabi termin *elementa*. No on nije dosljedan u provođenju razlike između *principia* za 'njegova' prvotna počela i *elementa* za pratvari tvarnoga svijeta.

Ponekad naime i kad govori o tim 'svojim' počelima rabi termin *elementa*. Npr. Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXII, f. 120v:

»Naša su počela (*elementa*) u svim tijelima, <...>«

U *Pancosmia* XI, f. 89r, govori o prostoru, svjetlosti, toplini i fluidu govori kao o *communes rerum elementa*.

U vezi s tim valja napomenuti kako donekle zbunjuje i hrvatski prijevod *Nove sveopće filozofije* kojega potpisuju dvojica prevoditelja, Serafin Hrkać i Tomislav Ladan. Ni u njihovom prijevodu nije dosljedno provedeno razlikovanje *principia* i *elementa*. O tome vidi i: Ivica Martinović, »Uz Petrićev *Index Pancosmiae*«, *Filozofska istraživanja* 19 (1999), pp. 137–191, u poglavlju »Terminologija Petrićeve filozofije prirode«, pp. 161–172.

¹²⁵ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXII, f. 118v.

¹²⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXIV, f. 125r:

»Corpora haec principalia suis locis stant omnia.«

i to od prvotnih počela, tj. »od onih naših prvotnih počela: prostora, svjetla, topline i fluida.«¹²⁷ Time odgovara na pitanje kako se ova počela tvarnoga svijeta – *elementa* odnose prema prvotnim počelima svijeta koja on naziva i *corporum omnium intrinseca principia*, dakle unutarnjim počelima svih stvari. Prapočela tvarnoga svijeta tj. elementi sastavljena su dakle od četiriju prvotnih Petrićevih počela – prostora, svjetlosti, topline i fluida.

Petrić ponosno naglašava prednost svoje koncepcije počela u odnosu na koncepciju starih. Dok su, po njegovu mišljenju, četiri elementa starima služila samo za tumačenje sastavljanja tijela i tvorenja tvarnoga svijeta, dotle su prvotna počela, kako ih je on koncipirao, uistinu počela sveukupnosti, dakle počela svih područja svijeta od inteligibilnih do tvarnih:

»Mi njih s mnogo većim pravom zovemo počelima nego što je stari vijek nazivao oganj, zrak, vodu i zemlju, koji služe samo sastavljanju tvarnih tijela i tvore samo tvarni svijet. Naša su počela u svim tijelima, i u ovim tvarnim, i eteričnim i u ognjenom svijetu.«¹²⁸

On ističe kako su ova počela zajednička svim tijelima, i tvarnim i netvarnim, i nalaze se u svima, samouvjereno tvrdeći: »a to prije nas nitko nije znao, nitko uvidio.«¹²⁹

Zaključak

Iz izloženoga je razvidno da se Petrićeva koncepcija ustroja i sastava tvarnoga svijeta znatno razlikuje od tradicionalnih, točnije od, na Aristotelovoj prirodnoj filozofiji utemeljenih koncepcija, premda i njegova koncepcija sadrži mnogo elemenata Aristotelove filozofije, što je vidljivo i iz njegove interpretacije Platona u *Peripatetičkim raspravama*.

Kao primjer može se navesti mjesto iz šeste knjige drugoga sveska *Peripatetičkih rasprava* iz kojeg je vidljivo kako je prema Petriću Platonov nauk o materiji preuzet od pitagorovca Timeja iz Lokra, koji je Platonovu *hora* povezivao s Aristotelovom *hyle* te Platonu pripisivao stav o potencijalnosti prvotne materije, slijedeći u tome Okela Lukanca, također pitagorovca.

¹²⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXII, f. 118v.

»Nos vero et mista ex elementis hisce, quae vocantur corpora, et elementa ipsa, et aethera praeterea, et astra, et empyreum, non simplicia, sed et ipsa dicimus esse mista, ex primaevis illis nostris elementis quatuor, spacio, lumine, calore, fluore.«

¹²⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXII, f. 120v:

»Quae longe verius elementa nos vocamus, quam antiquitas ignem, aerem, aquam, terram.«

¹²⁹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XXII, f. 120v:

»Sed haec ante nos, nemo cogitavit, nemo vidit.«

Petrić naime svoju koncepciju ustroja i sastava tjelesnog svijeta razvija na tragu tumačenja materije što ih nalazimo u platoničarā prvih stoljeća te u predstavnikā kasnosrednjovjekovne platoničke tradicije što se njeguje u Chartresu.¹³⁰ Napose su platoničari prvih stoljeća, suočavajući se s teškoćama pri razumijevanju višeznačnog određenja pojma *hora* u Platonovu *Timeju*, u razradu pitanja materije unosili i aristotelovske i stoičke elemente određenja materije. To kako su ti elementi ugrađivani u tumačenje Platona možda je najvidljivije u slučaju Kalcidija, prevoditelja i komentatora *Timeja* s kraja IV. stoljeća, koji se djelomično nadovezuje na srednjeplatoničare, napose na Numenija. U svom komentaru *Timeja* piše Kalcidije kako Platonovi učenici drugo počelo, koje uz demijurga udjeluje u nastanku kozmosa, nazivaju *hyle*.¹³¹ Sam Kalcidije materiju, koju on naziva *silva*, određuje kao »gotovo ništa« (*nihil propemodum*), kao primarno mogućnost (*possibilitas*) da primi sve forme, kao bitno neodređenu, bez svojstava i kao netjelesno tijelo (*corpus incorporeum*). Dakle već je u Kalcidija vidljivo koliko je njegova interpretacija Platona pod utjecajem Aristotelova poimanja *hyle* te stoičkog nauka o materiji kao *soma apoion*.¹³² Na tu se tradiciju interpretiranja nadovezuju predstavnici škole u Chartresu, kojima je predložak u interpretiranju Platona upravo Kalcidijev prijevod i komentar *Timeja*. Tu tradiciju dobro poznaje i Marsilio Ficino koji i sâm piše komentar *Timeja*.

¹³⁰ Premda u Petrića ne nalazimo izričito pozivanje na nekoga od predstavnika škole u Chartresu, evidentno je podudaranje mnogih njegovih stavova u tumačenju svijeta sa stavovima predstavnika te škole, uglavnom platoničkog usmjerenja. Upravo u vezi s pitanjem materije, koje je bilo u fokusu interesa filozofā spomenute škole, pri čemu je predložak istraživanja prirodne filozofije bio poglavito Platonov *Timej* u nepotpunom Kalcidijevu prijevodu s kraja IV. stoljeća, može se pronaći niz podudarnosti u stavovima između tih filozofa i Petrića. Jedna od ključnih značajki toga tumačenja, koje ga ujedno znatno razlikuje od aristotelovskog, jest dokidanje hijata između dviju svjetskih regija, podmjesečne i nadmjesečne, te nastojanje oko dokazivanja jedinstvenosti svijeta.

¹³¹ Usp. *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius / Commentario al "Timeo" di Platone*, a cura di Claudio Moreschini (Milano: Bompiani, 2003), paragraf 288, p. 562.

¹³² Usp. Erna Banić-Pajnić, »Na Platonovu tragu: Kalcidije i Herman Dalmatin o problemu materije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 41 (2015), pp. 301–323, bilješka 24:

»Kalcidije tvrdi da je to Aristotelovo određenje za *hyle*, usp. *Calcidii in Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 288, p. 586. I Thierry od Chartresa, Hermanov učitelj, drži da je Aristotel materiju smatrao netjelesnim tijelom; izvor stava o materiji kao *apoiōs hyle*, materiji bez svojstava zapravo je stoički. Aristotel sintagmu rabi u *De anima* 409 b, 21, ali na tome mjestu ne radi se o *hyle*. Pod utjecajem stoika i njihova određenja materije kao tijela bez svojstava već se u srednjem platonizmu uvriježilo mišljenje da je prema Aristotelu materija *netjelesno tijelo*. Sintagmu *corpus incorporeum* nalazi Van Winden već u Albinusa (*Epit.* VIII,3) gdje za *hyle* stoji da je *oute soma oute asomaton*, niti tijelo niti netjelesno.«

Ono što Petrićevu koncepciju znatno razlikuje od Aristotelove vezano je zapravo uz sliku svijeta u okviru koje se ta koncepcija razvija. U Petrića, kao ni u ostalih (novo)platoničara, upravo zahvaljujući stavu o jedinstvenosti svijeta utemeljenoj na jedinstvenoj materiji svijeta, nema striktnog razgraničenja između dijelova svijeta, napose ne između nebeskog i podmjesečnog svijeta.

Ono što je prije svega odredbeno za njegovu koncepciju jest određenje prvotnih počela od kojih se sastoji tjelesni svijet kojega od XXIV. knjige *Pancosmije* naziva *hylaeus mundus*. Ta četiri prvotna (*primaeva*) počela svih tijela, cjelokupnog stvarnog svijeta prema Petriću su prostor, svjetlost, toplina i fluid ili fluor. Sva se tijela svijeta, prema Petriću, sastoje od tih četiriju počela.

U prvih osam knjiga *Pancosmije*, četvrtoga dijela *Nove sveopće filozofije*, iznosi podrobno određenja tih četiriju počela. Ključno određenje svakoga od počela je, kako je pokazano u tekstu, to da su i tjelesna i netjelesna.

Bez obzira na to što višekratno ponavlja kako sva četiri navedena počela čine tjelesni svijet, tvarju svijetu tijela u pravom smislu (*materiam corporum omnium*) drži Petrić fluid ili fluor, koji ima sposobnost zgušnjavanja i razrjeđivanja i koji stvarima daje otpor, opiranje (*antitypia, antaeresis, resistantia*). Pritom i unutar samih počela razlikuje stupnjeve gustoće odnosno rjetkoće. Takvo isto razlikovanje provodi za sve dijelove svijeta, uspostavljajući hijerarhiju dijelova koja prati ontološku hijerarhiju bića od devet stupnjeva izloženu u *Panarchiji*. Tako je ono što je najrjeđe i najnetjelesnije najbliže Bogu, koji zajedno s blaženim duhovima i dušama oslobođenima tijela stoluje u empireju. Empirej je doduše najviši, najmanje tjelesan, ali ipak dio tjelesnoga svijeta.

Premda stvari u svijetu dijeli na tvarnine i netvarnine, na tjelesnine i netjelesnine, i premda ustanovljuje razliku među dijelovima prije svega s obzirom na gustoću i rjetkoću te uspostavlja među njima svojevrsnu hijerarhiju, Petrić ipak svijet smatra jedinstvenim.

Nasuprot postavkama Aristotelove filozofije on najprije pokazuje da ne postoji bitna razlika među dijelovima tijela svijeta, već neprekidnost između pojedinih dijelova svijeta, tako između empireja i etera, pa između etera i zraka, zraka i vode itd. Ta neprekidnost se temelji u neprekidnosti fluida i njegovoj sposobnosti zgušnjavanja, stiskanja, i razrjeđivanja, širenja.

Isto tako nasuprot aristotelovskoj slici svijeta Petrić pokazuje da su elementi i svojstva pojedinih elemenata (suhoca, vlažnost itd.) podmjesečnog svijeta prisutna i u njegovu eterskom dijelu te da eter nije peta, od ostalih elemenata bitno različita tvar. Nebo pak koje ne razlučuje od etera po njemu je promjenjivo.

U drugom dijelu *Pancosmije*, točnije od XXIII. knjige dalje, razrađuje Petrić pitanje počela tjelesnoga svijeta – elemenata zraka, vode i zemlje. Određujući njihov odnos spram 'njegovih' prapočela – prostora, svjetlosti, topline

i fluida, ustanovljuje kako su ova tri počela, koja naziva *elementa*, sastavljena od potonjih.

Bitno određenje Petrićevih prvotnih počela, kako je ranije u tekstu navedeno, jest to da su ona *incorporea et corporea simul*. Od tih i takvih počela sastavljena su tijela i ona će se »u njih razići, ako im se ikad dogodi da se razidu.«¹³³

Ono do čega je u koncepciji ustroja i sastava svjetskoga tijela Petriću stalo jest stav o *jedinstvenosti* utemeljenoj u *jedinstvenoj tvari* što se pruža od središta svemira do u beskonačni prostor. Sastavnice, prapočela svijeta u svijetu (*principia omnium corporum*) su prostor, svjetlost, toplina i fluid. No prije svega ta se tijela sastoje od fluida koji seže od najtvarnije tvari dokučive osjetilima do onog nevidljivog, inteligibilnog, što se dokučuje samo očima uma. Dakle na neki način to u kojem ćemo obliku tu svjetsku tvar spoznati ovisi o načinu promatranja ili spoznavanja. Između elemenata odnosno dijelova fluida, dakle i dijelova svijeta nema granica, a razlike među njima, prema Petriću, tek su privid.

»Stoga je jedno tijelo cijeli svemir (*universum*), razlikujući se u sebi samo mjestima dijelova. To jest: onaj dio koji je središtu najbliži naziva se imenom zraka, dok je ognjeni svijet onaj dio koji se prema vani proteže u beskonačnost. Srednji dio između ta dva nazivaju eterom i nebom.«¹³⁴

Prema Petriću, radi se samo o tome da se ti dijelovi različito zovu.

Vraćajući se pitanju s početka o tome kako se može odrediti odnos između određenja materije u *Peripatetičkim raspravama* i koncepcije materije izložene u *Novoj sveopćoj filozofiji* možemo konstatirati ponajprije kako je iz dijela *Panarchije*, u kojem piše o stvaranju svijeta i u kojem se vraća pitanju prve materije, jasno da se izlaganje u *Novoj sveopćoj filozofiji* na neki način nadovezuje na raspravu s aristotelovskim stavovima započetu u *Peripatetičkim raspravama*.

Iz izlaganja o sastavu i ustroju svijeta u *Pancosmiji*, četvrtom dijelu *Nova de universis philosophia*, proizlazi da tu Petrić nastoji riješiti sve one poteškoće vezane uz određenje materije što ih je uočio kritički prorađujući Aristotelove stavove u *Peripatetičkim raspravama*, no formuliranju njegove koncepcije svjetske materije u *Novoj sveopćoj filozofiji* svakako je doprinijela i razrada Platonovih postavki iz *Timeja*, koju poduzima braneći Platona od Aristotelove kritike u istom djelu. Time se ponovno potvrđuje da su *Peripatetičke rasprave*

¹³³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 78r:

»<...> magno merito haec tria [sc. spacium, lumen, calor] corporum omnium dicentur elementa esse, ex quibus ipsa constant et in quae resolvantur, si resolvi eis contigat unquam, ita esto.«

¹³⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia*, XIV, f. 96v:

»Vnum ergo corpus totum est universum, partium locis tantum, in se differens. Nimirum quod pars quae ad centrum proximat, aeris nomine est appellata. Empyreus ea, quae in infinitum, ad externa protenditur. Inter has duas, partem mediam, aetherem et coelum vocavere.«

na neki način bile pretpostavkom uobličjenja njegove vlastite filozofije izložene u *Novoj sveopćoj filozofiji*.

Njegovo određenje temeljnih sastavnica tjelesnog svijeta, točnije prvotnih počela, kao tjelesno-netjelesnih sasvim je sigurno moguće dovesti u vezu s nekim tumačenjima materije što ih spominje u *Peripatetičkim raspravama* i napose u okviru gore naznačene platoničke tradicije na koju se Petrić nadovezuje. Pritom se misli primarno na određenje prve materije kao *corpus incorporeum*, što je već u Kalcidija, ali i kasnijih srednjovjekovnih platoničara smatrano Aristotelovim određenjem za *hyle*.

Svojim određenjima fluida kao jedinstvene svjetske materije, ali i određenjima svih sastavnica tjelesnog svijeta kao tjelesno-netjelesnima pokušava Petrić riješiti između ostalog i jedno od temeljnih, od Platona naslijeđeno pitanje kojim su se bavili napose novoplatonički filozofi, naime pitanje *horizma* između onog inteligibilnog i onog tvarnog. Stavom prema kojem netvarnine prodiru kroz tvarnine odnosno prožimaju ih, on na neki način dokida dihotomiju tvarnog i netvarnog.

Jednu od poteškoća u poimanju materije platoničarima, pa i Petriću predstavljalo je i još od Platona naslijeđeno pitanje mnogoznačnosti pojma *hora*. U svoju koncepciju ustroja i sastava svjetskog tijela Petrić kao jedno od prapočela ugrađuje i *prostor*, kojega određuje kao *corpus incorporeum* i *non corpus corporeum*, koji je i konačan i beskonačan i koji je pretpostavka da uopće nečega bude, ono neophodno ‘u čemu’, što pokriva jedno od značenja *hora*.

Premda Platonov nauk o materiji u *Peripatetičkim raspravama* tumači prema nauku Timeja iz Lokra naglašavajući njezinu potencijalnost, ono ‘mogućnošću biti’ (*potentia*), Petrić tu potencijalnost ne određuje na Aristotelov način kao nešto što nije zbiljski, što je ‘gotovo ništa’. Iz uvida u stavove o materiji u *Panarchiji* i u *Pancosmiji* vidljivo je da on ustrajava na stavu iznijetom u kritici Aristotelova stava u *Peripatetičkim raspravama*, prema kojem materija zbiljski jest, prema kojem je vječna, prema kojem je štoviše ‘više biće’, više supstancija od oblika, s tim da i takva posjeduje mogućnost da primi razne oblike. Ona je, po njemu, tijelo sa svojstvima, doduše ne-uobličeno. Dakle njezina mogućnost (*potentia*) nije čista mogućnost nečega što nije zbiljski, već je zapravo moć,¹³⁵ mogućnost, sposobnost primanja oblika.

Potencijalnost sastavnica tjelesnog svijeta, prostora, svjetlosti, topline pa onda i fluida, nalazi se u njihovu određenju prema kojem su dijelom beskonačne. Sva četiri počela protežu se naime preko granica vidljivog svijeta u beskonačno, što otvara mogućnost za nastajanje novih oblika. No u tome se onda očituje

¹³⁵ Kad se radi o moći kao sposobnosti za nešto, Tomislav Ladan *potentia* prevodi kao ‘možnost’.

kako *Pancosmia*, kao izlaganje o tjelesnom svijetu, nadovezuje na Petrićeve ontoteologijske stavove izložene u *Panarchiji*. Zapravo tek iz stavova izloženih u *Panarchiji* o počelu koje je Jedno-sve (*Un-omnia*) bivaju razumljivima određenja prvotnih počela tjelesnoga svijeta u *Pancosmiji*.

Počelo svega, Jedno, Bog koji je i samo dobro otkriva se u svijetu, objavljuje se kroz stvari svijeta.¹³⁶ Slijedeći Hermesa Trismegista, Petrić za to počelo tvrdi:

»On sam jest i bića i ne-bića. On učini da se bića pojave, dok ne-bića ima u sebi samome.«¹³⁷

Za ne-bića onda kaže:

»Ta je naime u sebi zadržalo [sc. počelo], da ih iznese kad ushtjedne, a kad ne ushtjedne, da ih ne iznese.«¹³⁸

Bog koji se otkriva u svijetu, prema Petriću beskonačno je svemoćan (*infinitipotens, apeirodynamos*). Kao svemoć, kao *omni-potentia* i kao dobro on nužno sav prelazi u djelo:¹³⁹

»Od beskonačne svemoći proizlazi beskonačno djelovanje. Od beskonačnog djelovanja nužno je da proizađe i beskonačni učinak.«¹⁴⁰

A kako su »u onoga tvorca bit i mogućnost (*essentia et potentia*) beskonačne, bit će beskonačni i njegova činidba i djelovanje. Dakle: nužno će biti beskonačna i njegova djela.«¹⁴¹ Tako i prostor, koji prema Petriću »jest sve ono što jest i jest sve ono što može biti«,¹⁴² kao ono što prvo proizlazi iz Boga, bit će i beskonačan. A kako smo vidjeli ranije,¹⁴³ to isto onda vrijedi i za ostale sastavnice tjelesnog svijeta, pa i za fluid. Tako iz beskonačnosti fluida proizlazi beskonačna

¹³⁶ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia* XVI, f. 35v:

»To je dobro Božje, to je njegova vrlina, da se on sam otkriva po svim stvarima.«

Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia* XXII, f. 48r: »To je dobro samoga Boga, i to je njegova krepost: da se objavi preko svega.«

¹³⁷ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia* VII, f. 13v.

¹³⁸ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia* VIII, f. 16v.

O tome vidi i: Erna Banić-Pajnić, »Značenje renesansnog 'između' na primjeru Petrićeva tumačenja svijeta«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20 (1994), pp. 101–115.

¹³⁹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia* X, f. 20v:

»Dakle: ono je [sc. počelo] u sebi prije imalo sve (stvari). I jer bijaše dobro, nužno ih je moralo iz sebe proizvesti.«

¹⁴⁰ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* IV, f. 74r.

¹⁴¹ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia* XVIII, f. 40v.

¹⁴² Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* II, f. 66r.

¹⁴³ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* XIV, f. 95r:

»A prema vani to je [četvero; sc. prostor, svjetlost, toplina, fluid] beskonačno, a prema unutra se završava središtem.«

mogućnost da ono još nevidljivo postane vidljivo,¹⁴⁴ proizlazi mogućnost ozbiljenja novih oblika.¹⁴⁵

Petrićev stav o dvojakoj naravi materije budi asocijaciju na neke novovjekovne uvide vezane uz materiju. Elaboriranje odnosa između njegova uvida i uvida novovjekovne znanosti iziskivalo bi međutim jednu opsežniju raspravu i u to se ovdje ne možemo upuštati. No i bez ulaženja u gornje pitanje možemo konstatirati kako je Petrićeva koncepcija materije i sastava svijeta vrijedna pažnje ne samo kao pokušaj rješavanja problema u okviru određenog povijesno-filozofskog konteksta, već i kao jedan mogući pokušaj određivanja biti materije.

The Problem of Matter in the Philosophy of Frane Petrić

Summary

The question of matter, one of the most intriguing questions of the history of philosophy from antiquity to the present, is addressed by Frane Petrić in two of his most significant works: *Peripateticae discussiones* and *Nova de universis philosophia*. In the article we question the relationship between the views about matter expressed in the *Peripateticae discussiones* and his conception of matter as set out in *Nova de universis philosophia*.

In the *Peripateticae discussiones*, Petrić elaborates, among other things, the problem of matter, mostly criticizing Aristotle's view of matter. In his critique of Aristotle's views in the case of matter, he is trying to point out, with Aristotle's own arguments, the contradiction of Aristotle's views and the unfoundedness of his assumptions. Thus, for example, he breaks down Aristotle's thesis on forms – substances showing that the forms are in fact accidental, referring precisely to Aristotle's definition of the accidental, which shows that it fully corresponds to the definition of form.

In a critical examination of Aristotle's views, he compares these with those of Aristotle's predecessors, especially Plato. In doing so, he demonstrates that Aristotle's

¹⁴⁴ Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Panarchia* XI, f. 24r.

Patricius, *Nova de universis philosophia* (1979), *Pancosmia* VI, f. 79r:

»I višnji je tvorac htio da se iz njega [sc. fluida] mogu oblikovati tijela svih vrsta, da bismo ugledali ovaj svijet konačan i beskonačan, urešen svim uresima.«

¹⁴⁵ Valja napomenuti da, premda se pri formuliranju svoje koncepcije sastava tjelesnog svijeta Petrić poziva i na novoplatoničke filozofe, napose Prokla i Psela, sudeći prema broju navoda čini se da su mu ipak najvažniji izvor *Kaldejska proroštava*. Pritom treba istaknuti zanimljivu činjenicu: naime u nijednom dijelu *Nove sveopće filozofije* nema toliko navoda iz tih *Proroštava* kao u *Pancosmiji*, premda je u tim Zoroastru pripisanim izriječima u svega nekoliko stihova prisutna kozmološka odnosno prirodno-filozofijska tematika.

To se naravno može dovesti u vezu s činjenicom da je i Petrić prihvaćao krivu dataciju Zoroastru pripisanih *Kaldejskih proroštava* te tome da je Zoroastra uvažavao i kao filozofski autoritet. O tome vidi: Franciscus Patricius / Frane Petrić, *Zoroaster et eius CCCXX Oracula Chaldaica / Zoroaster i njegovih 320 kaldejskih proroštava* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2011).

interpretation of Plato's conception is wrong. He contrasts this interpretation with his interpretation of particular places in Plato's works, referring to the Platonic tradition. However, he does not present his own systematic interpretation of Plato's conception of matter.

Although he tries to purify Aristotle's conception from different interpretations, he often interpretes Aristotle's philosophy following the interpretation of later interpreters of Aristotle.

In the work *Nova de universis philosophia*, he in some way continues the discussion with the representatives of the peripatetic tradition regarding the problem of the first matter in *Panarchia*, the second part of *Nova de universis philosophia*, and then in the fourth part of this work, in *Pancosmia*, he presents his original views on the constituents of the corporeal world and especially fluid. In doing so, he seeks to address all those difficulties concerning the determination of matter which he faced by critically elaborating Aristotle's views in the *Peripateticae discussiones*.

In the first eight books of *Pancosmia* Petrić elaborates on the question of the primal principles (*primaeva principia*) of the corporeal world. They are space, light, heat and fluid (*fluor*). He states that each of these principles is corporeal and non-corporeal. Although all four principles are considered as constituents of the corporeal world, he claims that matter of the world's body in the true sense is fluid, which, in addition to being corporeal and non-corporeal, has the ability to dilute and thicken, shrink and expand. Petrić repeatedly emphasizes that all the things of the world are composed of fluid, which he defines as flux (*fluxio*). Being continuous fluid is at the same time the foundation of the continuity of the world.

Although he claims that the world is one and continuous, Petrić nevertheless establishes differences between the world's parts. Thus, in the very principles, he distinguishes between the degrees corresponding to the degrees of being spoken of in the eleventh book of *Panarchia*, where he establishes the ontological hierarchy of nine degrees of being. In other parts of the world, Petrić also distinguishes degrees of density and rarity. This differentiation is correlated with the differentiation of things of the world into corporeal and non-corporeal. On this basis, Petrić establishes a hierarchy of degrees in "the totality of beings" (*universitas*) that is accompanied by value ranking. So, according to Petrić, the more non-corporeal something is, the more perfect it is, and closer to God. He also establishes a hierarchy of causes, so the highest cause of all is in the empyreum, in which God, the blessed spirits, and the souls liberated from the body, abide.

In the second part of *Pancosmia*, more precisely from the twenty-third book onward, Petrić speaks about the principles of the material world which he calls *hylaeus mundus*. These principles, which he calls *elementa* are air, water and earth. According to Petrić, these elements represent only parts of the world's unique substance. And they consist of the primal principles.

Although Petrić maintains the traditional, from ancient philosophy established order of these elements, there is also a significant departure from the traditional, more precisely Aristotelian interpretation of the composition of the world. According to

Petrić, the very elements of the material world and their properties are also present in the above-the-moon (supracelestial) region of the world, i.e. in the celestial part of the world. And the sky itself according to Petrić is changeable. For Petrić ether is not the fifth element, significantly different from the other elements. He also does not consider fire as a separate element, but connects it with the three ethereal worlds. For Petrić's conception it is determined that there is no strict boundary between the parts of the material world, so in fact his key thesis is following: "Therefore, the whole universe is one body, in which there is a difference only of the places of the parts."

In his account of the order of the parts of the world, Petrić mainly follows Zoroaster's, Hermes's and Orpheus's doctrine of the composition of the world.

It should be emphasized that with such a conception of the world, in which the distinction between two essentially different parts of the world is lost, Petrić builds on the earlier Platonic tradition present in the early and late Middle Ages.

The key to Petrić's thesis is that of the uniqueness and oneness of the world based on the uniqueness of world matter. The thesis of her corporeal-noncorporeal nature eliminates the difference between the non-physical and the physical, and thus solves one of the fundamental problems of New Platonic philosophy – the question of Plato's inherited problem of the *horismos* between that of the intelligible and material.

From his definition of the original principles of which the corporeal world consists, it is clear that it is conditioned by the conception of the principle of all, the One, which is *Un-omnia*, as defined by Petrić in the second part of the *Nova de universis philosophia*, in *Panarchia*. This One, God and Good as infinitely powerful (*infinitipotens*) produces an infinite effect, and this effect are, first of all, the primal principles as the corporeal-noncorporeal, which are infinite. In this infinity of them lies the possibility of new forms that world matter is always ready to receive. Thus, it is confirmed that the exposition in *Pancosmia*, the exposition on the corporeal world, actually supplements the ontotheological account in *Panarchia*.

Keywords: matter, Frane Petrić / Franciscus Patricius, Renaissance philosophy

Literatura

Primarna literatura

- Franciscus Patricius. 1581. *Discussionum peripateticarum tomi IV* (Basileae: Ad Perneam Lecythum, 1581).
- Franciscus Patricius / Frane Petrić. 1591 / 1979. *Nova de universis philosophia / Nova sveopća filozofija* (Ferrariae: Apud Benedictum Mammarellum, 1591; Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979).
- Franciscus Patricius / Frane Petrić. 2013. *Discussionum peripateticarum tomus secundus / Peripatetičke rasprave: svezak drugi*, preveo Luka Boršić, priredili Erna Banić-Pajnić, Luka Boršić i Mihaela Girardi-Karšulin (Zagreb: Institut za filozofiju, 2013).
- Franciscus Patricius / Frane Petrić. 2009. *Discussionum peripateticarum tomus tertius / Peripatetičke rasprave: svezak treći*, preveli Tomislav Čepulić i Mihaela Girardi-Karšulin, uredile Mihaela Girardi-Karšulin i Olga Perić (Zagreb: Institut za filozofiju, 2009).
- Franciscus Patricius / Frane Petrić. 2012. *Discussionum peripateticarum tomus quartus / Peripatetičke rasprave: svezak četvrti*, preveli Mihaela Girardi-Karšulin i Ivan Kapec, priredili Mihaela Girardi-Karšulin, Ivica Martinović i Olga Perić (Zagreb: Institut za filozofiju, 2012).
- Franciscus Patricius / Frane Petrić. 2011. *Zoroaster et eius CCCXX Oracula Chaldaica / Zoroaster i njegovih 320 kaldejskih proroštava* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2011).
- Calcidius. 2003. *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius / Commentario al „Timaeo“ di Platone*, a cura di Claudio Moreschini (Milano: Bompiani, 2003).
- Thierry de Chartres. 1971. *De sex dierum operibus*, u: *Commentaries on Boethius, by Th. de Chartres and his School*, edited by Nikolaus M. Haering (Toronto, Canada: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1971).
- William of Conches, *Philosophia mundi*, Liber primus, u: *The Latin Library*, <https://www.thelatinlibrary.com/wmconchesphil.html>

Sekundarna literatura

- Banić-Pajnić, Erna. 2019. »Značajke platonizma u Hermana Dalmatina i Frane Petrića«, u: *Hrvatska filozofija i znanost: jučer, danas, sutra. Zbornik radova sa znanstvenih skupova projekta »Hrvatska filozofija i znanost u europskom kontekstu između 12. i 20. stoljeća«* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2019), pp. 1–18.
- Banić-Pajnić, Erna. 2015. »Na Platonovu tragu: Kalcidije i Herman Dalmatin o problemu materije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 41 (2015), pp. 301–323.

- Barbarić, Damir. *Skladba svijeta. Platonov Timej* (Zagreb: Matica hrvatska, 2017).
- Bäumker, Clemens. 1890. *Das Problem der Materie in der griechischen Philosophie* (Münster: Aschendorff, 1890).
- Martinović, Ivica. 1997. »Petrićeva prosudba Aristotelove prirodne filozofije«, *Obnovljeni život* 52 (1997), pp. 3–20.
- Martinović, Ivica. 1999. »Uz Petrićev *Index Pancosmiae*«, *Filozofska istraživanja* 19 (1999), pp. 137–191.
- McMullin, Ernan (ed.). 1963. *Concept of Matter* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1963).

